
Voorbeelden van groene zelforganisatie

Achtergrondrapport bij het essay 'De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein'

R.C.M. Arnouts en F.G. Boonstra

ALTERRA
WAGENINGENUR

Voorbeelden van groene zelforganisatie

Achtergrondrapport bij het essay 'De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein'

R.C.M. Arnouts en F.G. Boonstra

Dit onderzoek is uitgevoerd door Alterra Wageningen UR in opdracht van en gefinancierd door het Ministerie van Economische Zaken, in het kader van het Beleidsondersteunend onderzoek, thema 'Natuur in handen van mensen' (BO-11-013-03600).

Alterra Wageningen UR
Wageningen, januari 2016

Alterra-rapport 2677
ISSN 1566-7197

Arnouts, R.C.M. en F.G. Boonstra, 2016. *Voorbeelden van groene zelforganisatie; Achtergrondrapport bij het essay 'De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein'*. Wageningen, Alterra Wageningen UR (University & Research centre), Alterra-rapport 2677. 40 blz.; 0 fig.; 0 tab.; 29 ref.

Deze casestudy geeft inzicht in de ontwikkeling van drie maatschappelijke initiatieven in het natuurdomein: de Levende Tuin, Tijdelijke Natuur en Red de Rijke Weide. Rond alle drie de initiatieven ontwikkelen zich krachtige discoursen over nieuwe mogelijkheden voor natuurontwikkeling. De netwerken rond de initiatieven lopen uiteen van losjes gekoppeld tot formeel verankerd. Uitdagingen voor het opschalen van de initiatieven liggen in het veranderen van het keuzegedrag van achtereenvolgens tuineigenaren, grondeigenaren en melkveehouders.

Trefwoorden: zelforganisatie, natuurinclusieve landbouw, Vogelbescherming, weidevogels, tijdelijke natuur, levende tuin

Dit rapport is gratis te downloaden van www.wageningenUR.nl/alterra (ga naar 'Alterra-rapporten' in de grijze balk onderaan). Alterra Wageningen UR verstrekt *geen* gedrukte exemplaren van rapporten.

 2016 Alterra (instituut binnen de rechtspersoon Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek), Postbus 47, 6700 AA Wageningen, T 0317 48 07 00, E info.alterra@wur.nl, www.wageningenUR.nl/alterra. Alterra is onderdeel van Wageningen UR (University & Research centre).

- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking van deze uitgave is toegestaan mits met duidelijke bronvermelding.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor commerciële doeleinden en/of geldelijk gewin.
- Overname, verveelvoudiging of openbaarmaking is niet toegestaan voor die gedeelten van deze uitgave waarvan duidelijk is dat de auteursrechten liggen bij derden en/of zijn voorbehouden.

Alterra aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Inhoud

	Samenvatting	5
1	Inleiding	9
	1.1 Aanleiding	9
	1.2 Probleemstelling	9
	1.3 Aanpak	10
	1.4 Leeswijzer	10
2	De Levende Tuin	11
	2.1 Aanleiding	11
	2.2 Procesbeschrijving	11
	2.3 Analyse	13
	2.3.1 Discours: natuur op onverwachte plekken	13
	2.3.2 Netwerk: groene tuinen onder de aandacht brengen	14
	2.3.3 Externe ontwikkelingen	15
3	Tijdelijke Natuur	17
	3.1 Aanleiding	17
	3.2 Procesbeschrijving	17
	3.3 Analyse	21
	3.3.1 Discours natuurwinst door natuur te verliezen	21
	3.3.2 Netwerk: bouwen aan een nieuw systeem	21
	3.3.3 Externe ontwikkelingen	23
4	Red de Rijke Weide	25
	4.1 Aanleiding	25
	4.2 Procesbeschrijving	25
	4.3 Analyse	28
	4.3.1 Discours: een plek voor natuurinclusieve landbouw?	28
	4.3.2 Netwerk: inbreken in het zuivelbolwerk	29
	4.3.3 Externe ontwikkelingen	31
5	Conclusies	32
	5.1 Inleiding	32
	5.2 Ontstaansgeschiedenis en proces	32
	5.3 Discours	32
	5.4 Netwerk	33
	5.5 Externe ontwikkelingen	34
	5.6 Tot slot	35
	Literatuur	36
	Bijlage 1	39

Samenvatting

In het natuurdomein is volop maatschappelijke dynamiek zichtbaar. Burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties maken zich druk over hun groene leefomgeving, ontplooiën uiteenlopende initiatieven en realiseren daarbij natuurwaarden. De overheid is zich steeds meer bewust van de mogelijkheden die deze maatschappelijke energie biedt. Volgens de recente Rijksnatuurvisie moet natuur niet meer los van de samenleving staan maar juist midden in de samenleving. De samenleving is dus aan zet. Dit roept tegelijkertijd de vraag op wat de overheid zelf kan doen om maatschappelijke energie te herkennen, verder te brengen, aan te jagen en waar nodig of gewenst te geleiden.

Om te experimenteren met en te leren van nieuwe overheidsrollen die nodig zijn om de gewenste omslag te ondersteunen zijn EZ, de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) en Alterra Wageningen UR een interactief onderzoek gestart. Doel was de rol van de overheid in maatschappelijke initiatieven in het natuurdomein te verkennen en daarvan te leren. Hieraan hebben drie maatschappelijke initiatieven deelgenomen: 'Tijdelijke Natuur' van onder andere InnovatieNetwerk, 'Levende Tuin' van onder andere branchevereniging VHG (de vereniging van hoveniers- en groenvoorzienersbedrijven) en Tuinbranche Nederland (de brancheorganisatie van leveranciers van consumenten-tuinproducten en tuinretail) en 'Red de Rijke Weide' van de Vogelbescherming. Het interactieve onderzoekstraject bestond uit startgesprekken met de initiatiefnemers, een casestudy naar de drie initiatieven, een leerbijeenkomst per initiatief en een overkoepelende leerbijeenkomst met het programmateam van de maatschappelijke uitvoeringsagenda natuurvisies.

Deze rapportage doet verslag van de casestudy en richt zich op de ontstaansgeschiedenis van de drie initiatieven, de ontwikkeling van het discours en netwerk en belangrijke externe factoren voor verder ontwikkeling. Hoe de overheid zich kan verhouden tot deze initiatieven, welke concrete handelingsopties ze heeft en wat dit betekent voor sturen met maatschappelijke energie in het algemeen komt aan bod in het essay 'De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein' (Van der Steen *et al.*, 2016).

Ontstaansgeschiedenis en proces

Tijdelijke Natuur heeft van de drie initiatieven de langste historie. Via een uitgekiende strategie heeft het initiatief zich in ruim tien jaar ontwikkeld van een pril idee tot een juridisch houdbaar, in beleid verankerd en in de praktijk toegepast natuurvriendelijk alternatief voor het gangbare beheer van braakliggende bouwterreinen. De Levende Tuin start als klein initiatief in 2008 op relatief onontgonnen terrein, maar groeit met steun van sectororganisaties en overheid snel uit tot een brede beweging. Red de Rijke Weide (2011) is het meest recente initiatief en kent als voorlopige successen de brede publiekssteun voor een petitie voor meer bloemrijke weiden, de organisatie van twee Weidetoppen, de oprichting van een netwerk van Weidevogelboeren en de totstandkoming van het overkoepelende Weideberaad.

De oorsprong van de drie initiatieven loopt sterk uiteen. In het geval van de Levende Tuin wil een aantal enthousiaste hoveniers een relatief recente maatschappelijke trend, de verstening van tuinen, een halt toe roepen vanwege de negatieve effecten die deze trend in hun ogen heeft op de natuur. De Vogelbescherming vraagt met Red de Rijke Weide juist op nieuwe manieren aandacht voor een 'oud' probleem: de achteruitgang van weidevogels in het landelijk gebied als gevolg van de moderne intensieve melkveehouderij. De organisatie streeft naar 200.000 ha bloemrijke weide in 2020. InnovatieNetwerk ziet vooral kansen voor natuur op onverwachte plekken; hier is niet zozeer de zorg over achteruitgang van natuur en biodiversiteit de drijvende kracht, maar vooral de mogelijke toevoeging die Tijdelijke Natuur kan leveren aan de bestaande natuur, in de vorm van 40.000 ha aan extra natuurgebied.

De oorspronkelijke initiatiefnemers hebben ook een verschillende herkomst. Het initiatief voor de Levende Tuin ligt bij marktpartijen, Red de Rijke Weide wordt getrokken door een gevestigde natuurbeschermingsorganisatie en Tijdelijke Natuur is bedacht door een door de overheid opgericht en gefinancierd netwerk met een publieke doelstelling. Gemeenschappelijk kenmerk is dat alle initiatiefnemers al snel samenwerking zoeken met actoren uit andere domeinen.

Discours

Alle drie de initiatieven introduceren een nieuw verhaal over de relatie tussen natuur en samenleving maar ze richten zich daarbij op verschillende aspecten en doelgroepen. In het discours van De Levende Tuin vormt de vergroening van particuliere tuinen het wenkend perspectief. Aan groene tuinen worden naast voordelen voor de biodiversiteit ook gunstige effecten verbonden op het vlak van rust en gezondheid, verkoeling en opvang van water bij zware regenval. Voor het realiseren van dit perspectief is gedragsverandering van tuineigenaren nodig. Om mobiliserend te kunnen werken is het discours relatief open gelaten; er is geen strikte definitie van wat een levende tuin is waardoor iedereen het principe op eigen wijze kan toepassen.

Ook het discours van Tijdelijke Natuur richt zich op natuur op onverwachte plekken, in dit geval braakliggende bouwterreinen. De gedachte achter Tijdelijke Natuur – je mag beschermde natuur in bepaalde omstandigheden weghalen – staat op het eerste gezicht haaks op de traditionele natuurbeschermingsgedachte die luidt dat je beschermde natuur met rust moet laten of moet versterken. Het zich laten ontwikkelen en daarna weer weghalen van natuur op een bepaalde plek is volgens het nieuwe discours te verkiezen boven de situatie dat er op die plek helemaal geen natuur is. Per saldo heeft Tijdelijke Natuur een positief effect op de biodiversiteit.

Door de focus op natuur op onverwachte plekken lopen de discourses Tijdelijke Natuur en De Levende Tuin in feite vooruit op de omslag die zich in het natuurbeleidsdiscours van de overheid voltrekt. In dit beleidsdiscours speelde natuur buiten de beschermde natuurgebieden eigenlijk geen rol van betekenis en was er weinig aandacht voor de rol die burgers en bedrijven konden spelen bij natuurbeheer. Door de nieuwe focus in onder meer de Rijksnatuurvisie op natuur midden in de samenleving is hierin verandering gekomen. Natuur op onverwachte plekken zoals particuliere tuinen, bedrijventerreinen en braakliggende gronden wordt inmiddels gekoesterd.

Red de Rijke Weide richt zich op gebieden en een doelgroep (de melkveehouders) die al langer in beeld zijn in het formele beleidsdiscours. Waar de overheid tracht de achteruitgang van de weidevogels in het landelijk gebied te stoppen via subsidies voor agrarisch natuurbeheer, gaat de Vogelbescherming er echter van uit dat dit niet voldoende is voor het realiseren van een omslag. Het verdwijnen van weidevogels wordt in het discours expliciet gekoppeld aan de trend dat boeren hun weilanden anders inrichten en bewerken als gevolg van de doorgaande trend van intensivering en schaalvergroting. Om landbouw en biodiversiteit op een symbiotische manier te laten samengaan is het volgens dit discours nodig dat boeren het inkomensverlies dat ze lijden doordat ze natuurinclusief gaan werken kunnen aanvullen.

Gemeenschappelijk kenmerk van de drie discourses is dat ze het traditionele beleidsperspectief op natuur en natuurbescherming aanvullen en nieuwe manieren en plekken aandragen waarop natuur en biodiversiteit gerealiseerd kunnen worden. Centraal element is verder dat ze daarvoor niet primair naar de overheid wijzen, maar juist naar de mogelijkheden die de samenleving, tuineigenaren, grondeigenaren, melkveehouders en zuivelbedrijven zelf hebben om natuurresultaten te boeken

Netwerk

Ook de dynamiek in het netwerk van de drie initiatieven verschilt. Het idee voor De Levende Tuin ontstaat binnen de geledingen van de VHG en het netwerk ontwikkelt zich vervolgens concentrisch. In eerste instantie zet VHG vooral in op het betrekken en voorlichten van de eigen achterban die werkt

---

voor particuliere tuineigenaren. Als De Levende Tuin inhoudelijk op de kaart staat zoekt de VHG samenwerking met andere partijen, zoals NL Greenlabel en de Ministeries van EZ en I&M, uitmondend in een Green Deal. Met de toetreding van Tuinbranche Nederland en natuurbeschermingsorganisaties als de Vlinderstichting krijgt het netwerk trekken van een brede beweging, waarbij in principe iedereen die iets met het concept wil kan aansluiten.

Bij Tijdelijke Natuur is sprake van een meer gefaseerde netwerkstrategie. In iedere fase worden door InnovatieNetwerk partijen betrokken die voor die fase belangrijk zijn. InnovatieNetwerk treedt daarbij expliciet op als netwerkmanager. Zo ligt in de ideefase de nadruk op partijen die de benodigde juridische en ecologische kennis kunnen leveren, in de experimenteerfase op lokale partijen die het concept toe willen passen en in de opschalingsfase op partijen die bij de verdere opschaling kunnen helpen, zoals natuurorganisaties, EZ en grondeigenaren die het concept al toepassen. Waarin Tijdelijke Natuur op dit punt afwijkt van de twee andere initiatieven is de gerichtheid op de overheid en de politiek. Vanaf het allereerste begin worden relaties gelegd en onderhouden met beleidsambtenaren van het Rijk en met de Tweede Kamer om de verandering in regelgeving die nodig is te realiseren. Grote afwezigheid in het netwerk zijn vooralsnog de provincies. Zij worden vanaf de in werking treding van de nieuwe Natuurbeschermingswet belast met het verlenen van ontheffingen en kunnen een belangrijke ambassadeursfunctie vervullen.

De Vogelbescherming richt zich bij de netwerkvorming voornamelijk op de zuivelsector. Zo werkt ze samen met ca. honderd weidevogelboeren. Daarnaast zijn kleinere coöperaties aangehaakt die de weidevogelmelk verwerken en zijn kennisinstituten betrokken. Friesland Campina maakt echter geen deel uit van het netwerk rond Red de Rijke Weide, ondanks pogingen van de Vogelbescherming daartoe. De door de Vogelbescherming gewenste omslag gaat Friesland Campina te ver en te snel. Wel is er een ander, breder netwerk rond de weidevogelproblematiek van onder meer Friesland Campina, de Vogelbescherming, het WNF en de Rabobank en bestaat er in Friesland een krachtig regionaal netwerk rond het burgerinitiatief Kening fan 'e Greide. Dit bredere netwerk is losjes gekoppeld; er is bij de betrokken partijen wel een gedeeld probleembesef maar geen overeenstemming over de precieze oplossingsrichting. Partijen werken in wisselende verbanden aan experimenten voor nieuwe bedrijfs- en verdienmodellen voor weidevogelboeren, de ontwikkeling van nichemarkten, publieksmanifestaties en kennisuitwisseling.

Externe ontwikkelingen

Naast de kracht van het gemobiliseerde discours en de dynamiek binnen de drie netwerken zelf beïnvloeden externe ontwikkelingen de verdere ontwikkeling van de drie initiatieven.

Voor De Levende Tuin is het streven naar comfort onder tuineigenaren een belangrijke bedreiging. Mensen zijn uit op gemak, plaatsen tegels en schuttingen en zien hun tuin als verlengstuk van de woonkamer waar ze willen zitten zonder overlast. Daar tegenover staan drie trends die de verdere ontwikkeling en verspreiding van De Levende Tuin op een positieve manier beïnvloeden. Zo is er een algemene trend van verduurzaming onder burgers en bedrijven. Verder vinden steeds meer mensen als tegenreactie op het hectische en jachtige karakter van de huidige maatschappij het belangrijk ergens de tijd voor te nemen. Aandacht besteden aan groen in de eigen achtertuin past hier goed in. Tenslotte kan klimaatverandering een positief effect hebben op de ontwikkeling van levende tuinen. Met groenere tuinen, waarin het water via de bodem weg kan trekken, kunnen steden de druk op hun rioolssystemen verlagen.

Voor Tijdelijke Natuur zijn op de eerste plaats de ontwikkelingen op de vastgoedmarkt van belang. Als er de komende jaren weer meer kantoren, woningen en industrieterreinen worden gerealiseerd zal het areaal aan braakliggende grond toenemen, waardoor er in theorie meer plekken zijn waar Tijdelijke Natuur een kans zou kunnen krijgen. Verder zijn juridische ontwikkelingen van invloed. Het is de vraag wat de nieuwe Wet Natuurbescherming, de nieuwe Omgevingswet en de evaluatie van de Vogel- en Habitatrichtlijn betekenen voor de huidige juridische garanties rond Tijdelijke Natuur. Tenslotte is ook voor Tijdelijke Natuur de maatschappelijke trend van verduurzaming van belang. Het kan bijvoorbeeld een manier zijn waarop bedrijven hun duurzaamheidsbeleid invullen.

Voor Red de Rijke Weide is op de eerste plaats het doorzetten van de schaalvergroting en intensivering van de Nederlandse melkveehouderij van belang; trends die op hun beurt weer worden beïnvloed door ontwikkelingen op de wereldmarkt. Op de tweede plaats is ook voor dit initiatief de maatschappelijke trend van verduurzaming en de effecten daarvan op het consumentengedrag van grote invloed. Cruciaal is of de Nederlandse consument bereid is om extra te betalen voor zuivelproducten die op een weidevogelvriendelijke manier geproduceerd zijn. Ten derde zijn ontwikkelingen in het overheidsbeleid voor de agrarische sector van belang, zoals het stelsel van agrarisch natuurbeheer, de uitwerking van de Programmatische Aanpak Stikstof, de aanpak van het overschot aan fosfaat en de vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Deze kunnen het voor boeren aantrekkelijker maken om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw, maar kunnen ook nieuwe barrières opwerpen

Tenslotte

Ondanks de verschillen in ontstaansgeschiedenis, discours en netwerkontwikkeling hebben de drie initiatieven ook veel gemeen. Ze zijn ontstaan vanuit maatschappelijke dynamiek. Alle drie laten ze een beweging zien van onderop. Na de ideefase ontstaan er netwerken van maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers die het idee verder uitwerken en in praktijk brengen. De maatschappelijke energie beweegt zich weliswaar in een door de overheid gewenste richting, maar vanuit de intrinsieke motivatie van het netwerk zelf. Ze doen het omdat ze het zelf nodig, belangrijk of leuk vinden (Van der Steen *et al.*, 2015).

Hiermee zijn belangrijke successen geboekt, zie de 2000 ha Tijdelijke Natuur, het Handboek Levende Tuin en de twee Weidetoppen. Toch wil dit niet zeggen dat er geen rol was voor de overheid. De ontstaansgeschiedenis toont dat de overheid op cruciale momenten net dat steuntje in de rug heeft gegeven door het geven van een subsidie, het ontwikkelen van een nieuwe beleidslijn of het sluiten van een Green Deal. Bij geen van de drie voorbeelden heeft de overheid echter de regie naar zich toegetrokken of overgenomen.

De vraag is nu hoe de initiatieven zich verder kunnen ontwikkelen zodat ze groter worden en zich kunnen uitbreiden naar breder netwerken. Alle drie de initiatieven staan wat dit betreft voor grote uitdagingen. Voor het uitrollen van De Levende Tuin is een verandering in het keuzegedrag van burgers nodig, onder omstandigheden waarin dat alles behalve vanzelfsprekend is. Bij Tijdelijke Natuur gaat het om de keuze van nog veel meer grondeigenaren voor het anders omgaan met braakliggende bouwgrond, zodat de door de initiatiefnemers voorgestane schaalessprong van 2000 ha nu naar in potentie 40.000 ha in de toekomst gerealiseerd wordt. Voor Red de Rijke Weide is het tenslotte nodig dat melkveehouders op veel grotere schaal dan nu kiezen voor een natuurinclusieve bedrijfsvoering, terwijl hun productieomgeving daar vooralsnog geen aanleiding of beloning voor biedt. Dit zijn bewegingen die eerder tegen de stroom ingaan, dan dat ze meebewegen. Het is twijfelachtig dat de huidige netwerken deze omslag op eigen kracht kunnen bewerkstelligen. Het essay "De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein" (Van der Steen *et al.*, 2016) gaat daarom in op de vraag welke bijdrage de overheid kan leveren aan de gewenste dynamiek, uitgaande van de specifieke kenmerken en uitdagingen van de in dit rapport beschreven netwerken. Bij de Levende Tuin liggen die bijdragen bijvoorbeeld op het vlak van het ondersteunen van het netwerk, het verlagen van de drempel voor burgers voor het aanleggen van groene tuinen en het creëren van een nieuwe 'normaal'. Bij Tijdelijke Natuur kan de overheid helpen door te investeren in de verbreding van het netwerk en van Tijdelijke Natuur de default te maken in plaats van de uitzondering. Voor het verder brengen van Red de Rijke Weide is waarschijnlijk meer nodig. De wissels voor omschakelen op natuurinclusieve landbouw staan zo ongunstig dat de overheid zal moeten ingrijpen in de architectuur van het systeem als het hier iets aan wil veranderen. Denk hierbij aan veranderingen in het subsidiestelsel voor Agrarisch Natuurbeheer, vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid of het integreren van biodiversiteitseisen in nieuwe wetgeving voor grondgebondenheid van de melkveehouderij.

---

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

In het natuurdomein is volop maatschappelijke dynamiek zichtbaar. Burgers, ondernemers en maatschappelijke organisaties maken zich druk over hun groene leefomgeving, ontplooiën uiteenlopende initiatieven en realiseren daarbij natuurwaarden (Van Dam *et al.*, 2014). De overheid is zich steeds meer bewust van deze maatschappelijke energie en de mogelijkheden die dit biedt. Volgens de recente Rijksnatuurvisie moet natuur niet meer los van de samenleving staan maar juist midden in de samenleving (Ministerie van EZ, 2014). De overheid wil de verantwoordelijkheid voor natuur delen met de maatschappij en wil putten uit het oplossend vermogen en de initiatieven van andere partijen. Ook diverse provinciale natuurvisies en –nota's ondersteunen deze omslag in het natuurbeleid (Kuindersma *et al.*, 2015).

Het Ministerie van Economische Zaken (EZ) en de provincies werken samen aan uitvoering van deze ambitie in het kader van de maatschappelijke uitvoeringsagenda natuurvisies. Zoals gezegd zijn zij hierbij sterk afhankelijk van de inzet van andere partijen in de samenleving. Tegelijkertijd roept de ambitie de vraag op wat de overheid zelf kan doen om maatschappelijke energie te herkennen, verder te brengen, aan te jagen en waar nodig of gewenst te geleiden.

Om te experimenteren met en te leren van nieuwe overheidsrollen die nodig zijn om het gedachtegoed van de natuurvisies in praktijk te brengen zijn EZ, de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) en Alterra Wageningen UR een onderzoekstraject gestart. Doel was de rol van de overheid in maatschappelijke initiatieven in het natuurdomein te verkennen en daarvan te leren. Hierin hebben drie maatschappelijke initiatieven geparticipeerd: 'Tijdelijke Natuur' van onder andere InnovatieNetwerk, 'Levende Tuin' van onder andere branchevereniging VHG (de vereniging van hoveniers- en groenvoorzienersbedrijven) en Tuinbranche Nederland (de brancheorganisatie voor leveranciers van consumenten-tuinproducten en tuinretail) Tuinbranche Nederland en 'Red de Rijke Weide' van de Vogelbescherming. Het interactieve onderzoekstraject bestond uit startgesprekken met de initiatiefnemers, een casestudy naar de drie initiatieven, een leerbijeenkomst per initiatief en een overkoepelende leerbijeenkomst met het programmateam van de maatschappelijke uitvoeringsagenda natuurvisies.

Deze rapportage doet verslag van de casestudy naar de drie initiatieven. Hierin beschrijven we de ontstaansgeschiedenis en aard van de initiatieven, de ontstane netwerken, het discours en de belangrijkste contextuele factoren voor verdere ontwikkeling van de initiatieven. Deze rapportage is een achtergronddocument bij het essay 'De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein' (Van der Steen *et al.*, 2016). Dit essay bouwt voort op de casestudy resultaten en concentreert zich op de vraag hoe de overheid zich kan verhouden tot deze initiatieven, welke concrete handelingsopties er zijn voor betrokkenheid van de overheid en wat dit betekent voor sturen met maatschappelijke energie in het algemeen.

1.2 Probleemstelling

Doel van deze achtergrondstudie is het in beeld brengen van de aard en ontwikkeling van drie maatschappelijke initiatieven in het natuurdomein te weten 'Tijdelijke Natuur', 'Levende Tuin' en 'Red de Rijke Weide'. Dit doen we door antwoorden te zoeken op de volgende onderzoeksvragen:

1. Wat is de ontstaansgeschiedenis van de maatschappelijk initiatieven en hoe verloopt het verdere ontwikkelingsproces?
2. Hoe ontwikkelt het discours zich rond de maatschappelijke initiatieven?
3. Hoe ontwikkelt het netwerk zich rond het maatschappelijk initiatieven?
4. Wat zijn bepalende externe factoren voor de ontwikkeling van de initiatieven?

1.3 Aanpak

Voor de casestudy werden drie initiatieven gezocht die moesten voldoen aan de volgende voorwaarden: (1) Er is sprake van (potentiële) natuurresultaten die worden bereikt via andere dan de geëigende kanalen. (2) Er is sprake van een concreet belang en beleidsdoel van het Ministerie van EZ en provincies, maar dat beleidsdoel wordt gerealiseerd via de inspanningen van andere partijen. (3) Initiatiefnemers komen in belangrijke mate vanuit intrinsieke motivatie in beweging. (4) Initiatiefnemers willen participeren in het interactieve onderzoekstraject van EZ, NSOB en Alterra Wageningen UR. De cases moesten verder verschillen in ontwikkelingsfase en netwerk om inzicht te krijgen in verschillende overheidsrollen en hun effecten.

Op basis van deze voorwaarden en criteria zijn de volgende cases geselecteerd:

- De Levende Tuin: een relatief pril initiatief gericht op particuliere tuineigenaren van branchevereniging VHG en Tuinbranche Nederland;
- Red de Rijke Weide: een initiatief van de Vogelbescherming, gericht op een natuurinclusieve melkveehouderij. Het initiatief bevindt zich in de overgang van de bewustwordings- naar de realisatiefase;
- Tijdelijke Natuur: een initiatief van InnovatieNetwerk gericht op het realiseren van natuur op braakliggende bouwterreinen van grondeigenaren en projectontwikkelaars. Het initiatief bevindt zich in de opschalingsfase.

Door de focus op deze drie maatschappelijke initiatieven komen andere initiatieven met vergelijkbare of overlappende doelstellingen slechts aan bod in relatie tot de gekozen initiatieven. Dit is een gevolg van de gekozen aanpak. Hiermee doen we geen uitspraken over het belang of de impact van deze andere initiatieven.

Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen is eerst een documentenanalyse uitgevoerd. Op basis van deze documentenanalyse zijn vervolgens per initiatief vijf à zes interviews afgenomen met de initiatiefnemers en andere sleutelactoren uit het netwerk (zie Bijlage 1). De interviewverslagen zijn teruggelegd bij de respondenten ter verificatie. Ook het concept-casestudyverslag is teruggekoppeld. De casestudy bevindingen vormden verder input voor de leersessies per initiatief en voor een overkoepelende leerbijeenkomst voor het programmateam van de Maatschappelijke Uitvoeringsagenda Natuurvisies.

1.4 Leeswijzer

De verdere opbouw van dit rapport is als volgt: In hoofdstuk 2 beschrijven en analyseren we De Levende Tuin. In hoofdstuk 3 volgt Tijdelijke Natuur en in hoofdstuk 4 staat Red de Rijke Weide centraal. We sluiten in hoofdstuk 5 af met een vergelijking van de drie initiatieven en de belangrijkste conclusies uit het onderzoek.

---

2 De Levende Tuin

2.1 Aanleiding

Groene tuinen zijn goed voor de biodiversiteit, geven mensen rust en ontspanning, zorgen in de zomer voor verkoeling en kunnen bij zware regenval het riool ontzien – het water kan in een tuin met veel groen beter de grond in trekken. De afgelopen jaren is er echter een trend van verstening van de Nederlandse tuinen; mensen leggen hun tuin vol tegels en plaatsen schuttingen in plaats van heggen omdat ze opzien tegen onderhoudswerkzaamheden. Ook zien ze hun tuin eerder als een verlengstuk van de woonkamer - waar je comfortabel moet kunnen zitten - dan als een plek waar de natuur de ruimte krijgt.

Om de trend van verstening om te buigen naar een trend van vergroening is branchevereniging VHG (de vereniging van hoveniers- en groenvoorzienersbedrijven) het initiatief De Levende Tuin gestart gericht op het realiseren van tuinen in de bebouwde omgeving waarin de natuur te zien, voelen, horen, ruiken en proeven is. De bedoeling is dat vooral stadsbewoners hun tuin zoveel mogelijk natuurlijk inrichten. De Levende Tuin moet een label zijn waar iedereen zich mee mag identificeren. Het is een overkoepelende naam voor alle activiteiten gericht op natuurlijk tuinieren. Een verbindende schakel tussen vele afzonderlijke initiatieven op het gebied van de promotie van groen en het anders inrichten van de tuin (www.netwerkgroenebureaus.nl).

In dit hoofdstuk geven we eerst een beschrijving van het initiatief. Daarbij gaan we in op de ontstaansgeschiedenis, met aandacht voor de strategieën die de VHG heeft ontplooid om haar doelstelling dichterbij te brengen. Daarna presenteren we onze analyse van het initiatief, waarbij we ingaan op ontwikkelingen op het gebied van discours, netwerk en context. We sluiten af met het enkele kansen en risico's die we op basis van onze analyse onderscheiden.

2.2 Procesbeschrijving

Het concept De Levende Tuin groeit in zeven jaar tijd uit van een klein initiatief naar een brede beweging. Daarin zijn grofweg twee fases te onderscheiden; de start van het initiatief, waarbij branchevereniging VHG De Levende Tuin inhoudelijk uitdiept, en de verspreiding van het concept, waarbij samenwerking met nieuwe partners wordt opgezocht.

Van klein initiatief...

De term "Levende tuin" is in 2008 bedacht door een groep hoveniers die tijdens een studiereis in Frankrijk tot de conclusie komt dat er iets gedaan moest worden aan de verstening van Nederland. Ze stappen met dit idee naar hun branchevereniging. Het bestuur van de branchevereniging VHG besluit om het initiatief een plaats te geven in een serie van onderwerpen waar de branche aandacht aan wil gaan besteden. Deze onderwerpen worden één voor één uitgewerkt en onder de aandacht gebracht, door middel van publicatie van een serie van boekjes gefinancierd door de VHG en het Productschap Tuinbouw, dat een budget beschikbaar heeft voor innovaties in de branche.

In 2009 verschijnt het boekje over De Levende Tuin, geschreven door mensen van de VHG en van Triple E, onder de noemer "Lang leve(n) de tuin". Het omvat een eerste beschrijving van wat een levende tuin inhoudt (Bade *et al.*, 2009). In de jaren daarna ontstaat het besef dat het concept, om echt wervend te kunnen zijn, verder moet worden uitgediept. De VHG vindt dat ze aan mensen moet kunnen uitleggen waarom ze een levende tuin zouden moeten willen. Rond dezelfde tijd laat VHG samen met Tuinbranche Nederland een groot onderzoek uitvoeren naar tuinbeleving, wederom gefinancierd door het Productschap Tuinbouw. Daarin komt naar voren dat steeds meer consumenten het belang van duurzaamheid inzien maar niet weten hoe ze dat handen en voeten moeten geven (Productschap Tuinbouw, 2011).

Op dat moment besluit de VHG dat De Levende Tuin het concept moet worden dat duurzaamheid concreet toepasbaar maakt. De volgende stap is dan ook het vertalen van de principes uit 2009 in een handboek voor hoveniers dat in 2011 verschijnt. Vijf elementen staan centraal, vormgegeven in een bloem met een knop en vier bladen. De knop staat voor de bodem, de vier bladen representeren voedsel, water, energie en dieren. Het handboek bevat allerlei voorbeelden van hoe je in je tuin met die vijf elementen om kunt gaan. Het is bedoeld als een instrument om hoveniers bewust te maken en om hen een verhaal te bieden waarmee ze naar hun klanten kunnen onderbouwen wat De Levende Tuin is (Tonnejck en Van der Leest, 2011).

In de jaren daarna neemt de VHG het initiatief om De Levende Tuin bij de overheid onder de aandacht te brengen. Hierin trekt ze samen op met NL Greenlabel, een organisatie die het gebruik van duurzame materialen promoot. Uiteindelijk resulteert dit in 2013 in een Green Deal met het Ministerie van EZ, voortbouwend op een eerdere Green Deal die NL Greenlabel met de overheid had afgesloten. De partijen spreken daarin af dat ze een Paspoort Levende Duurzame Buitenruimte ontwikkelen, een soort equivalent van het energielabel, maar dan bedoeld om de duurzaamheid van een buitenruimte te kwalificeren. NL Greenlabel ontwikkelt dit paspoort en de VHG promoot het gebruik ervan onder haar leden. De ministeries van EZ en I&M ondersteunen dit traject door een budget van 300.000 euro ter beschikking te stellen, bedoeld voor kennisontwikkeling en procesondersteuning (Ministerie van EZ *et al.*, 2013).

Hoewel de scope van deze Green Deal breder is dan alleen De Levende Tuin – het paspoort is bedoeld om alle buitenruimtes mee te kwalificeren, ook het openbaar groen – draagt de samenwerking met de Rijksoverheid bij aan de ontwikkeling van De Levende Tuin. Zo kan een deel van het beschikbare budget ingezet worden voor een publiekscampagne over De Levende Tuin. In de zomer van 2013 nodigt de VHG drie bureaus uit om een pitch voor deze campagne te doen. Bureau Synergie en bureau Brand Republic stellen voor om geen gewone campagne te ontwikkelen maar de bewustwording vorm te geven via een manifest met meerde partijen zodat De Levende Tuin een beweging kan worden. De Manifestpartijen zouden allen de boodschap van De Levende Tuin moeten versterken, vanuit hun eigen insteek en met hun eigen mediakanalen.

... naar een brede beweging

Dit idee spreekt de VHG aan; de bureaus winnen de pitch en de voorgestelde aanpak wordt goedgekeurd. Begin 2014 benadert VHG een eerste logische partner, Tuinbranche Nederland – de brancheorganisatie voor leveranciers van consumenten-tuinproducten en tuinretail – die al langer bezig was met promotie van groen tuinieren. Partijen die vervolgens door de VHG benadert worden om het manifest te ondertekenen zijn de Vakgroep Groen Natuur Landschap van de Vereniging Stadswerk (waarin de groenambtenaren van de gemeentes vertegenwoordigd zijn), het Netwerk Groene Bureaus (brancheorganisatie van groene adviesbureaus) en de Nederlandse Vereniging van Tuin- en Landschapsarchitecten. Ook de Vlinderstichting en de Vogelbescherming, die reeds samenwerken met Tuinbranche Nederland, doen mee. De Tuinbranche brengt De Levende Tuin ook onder de aandacht bij de Nederlandse tuincentra, i.e. Intratuin, Groenrijk, Overvecht, Hornbach, Praxis etc.

Ook buiten de manifestpartners om zoekt VHG de samenwerking op. Een prominent initiatief waar VHG aan deelneemt is de Groene Stad, een kennisplatform over de vergroening van de Nederlandse steden dat georganiseerd wordt door iVerde, een stichting die voortkomt uit het op te heffen Productschap Tuinbouw. De Groene Stad richt zich zowel op openbaar als particulier groen. Tegelijkertijd ontstaat er als tegenhanger van dit platform het netwerk Vitale Groene Stad.

Uiteindelijk ondertekenen genoemde partijen het manifest "De Levende Tuin" op 7 oktober 2014. Brand Republic gaat een logo ontwerpen dat door alle ondertekenaars van het manifest gebruikt kan worden. Dit wordt bekostigd uit het budget van de Green Deal. Rond die tijd komt het netwerk Vitale Groene Stad met Operatie Steenbreek, een initiatief dat vergelijkbaar is met De Levende Tuin. Hierin zijn een aantal gemeenten en onderzoekers vertegenwoordigd (www.steenbreek.nl).

In 2015 komen de manifestpartijen af en toe bij elkaar om te bespreken hoe ze het concept verder gaan uitrollen. Het is de bedoeling om later in het jaar het logo af te hebben zodat het gebruikt kan

---

worden om een bewustwordingscampagne te lanceren in het bijzijn van Staatssecretaris Dijkema. In de tussentijd ontplooit iedere manifestpartner zijn eigen activiteiten. Zo vinden er in de tuincentra ook in 2015 vier themaweken plaats. Daarnaast presenteert de VHG een handleiding voor de realisatie van groene schoolpleinen, een onderwerp dat in het verlengde van De Levende Tuin ligt (Bos, 2015). Een belangrijke doorbraak is dat Intratuin, de grootste speler onder de tuincentra, in de tweede helft van 2015 voorbereidingen treft om in 2016 De Levende Tuin als integraal onderdeel van de eigen formule uit te rollen. Het is de bedoeling dat uiterlijk in 2017 alle vestigingen van Intratuin een afdeling De Levende Tuin hebben. Intratuin zet deze stap onder meer vanwege een conflict met Greenpeace. Deze organisatie heeft Intratuin in het verleden neergezet als verkoper van producten waar neonicotinoïden in verwerkt waren – iets dat bijvoorbeeld leidde tot bijensterfte (www.reddebijen.nl; Volkskrant, 2014). Met De Levende Tuin wil Intratuin groen tuinieren promoten en van dit slechte imago afkomen.

2.3 Analyse

2.3.1 Discours: natuur op onverwachte plekken

De VHG introduceert met De Levende Tuin een nieuw en aantrekkelijk verhaal over de mogelijkheden die particuliere tuinen in de bebouwde omgeving bieden voor versterking van natuur en biodiversiteit. In dit verhaal vormt de vergroening van tuinen een wenkend perspectief. Aan groene tuinen worden namelijk een scala aan voordelen verbonden op het vlak van biodiversiteit, rust en gezondheid, verkoeling en opvang van water bij zware regenval.

Dit verhaal wordt vanaf 2009 steeds verder uitgewerkt, waardoor het discours steeds minder abstract wordt. In eerste instantie betreft die nadere uitwerking het concept zelf, daarna is het de bedoeling om ook de positieve effecten van De Levende Tuin te onderbouwen, te beginnen met de relatie met gezondheid. Wat is het effect van een groene tuin op de geestelijke gesteldheid van mensen, op de ontwikkeling van ziektes als Alzheimer, op de hersteltermijn na een operatie of langdurige ziekte? Uiteindelijk wil de VHG zicht krijgen op de meerwaarde van groen voor verschillende maatschappelijke functies om dit vervolgens te kunnen vertalen in concrete projecten waar hoveniers een rol in kunnen spelen. Op die manier moet Nederland naast expert op het gebied van water (blauw) ook de expert op het gebied van natuur (groen) worden.

Het verhaal van de VHG loopt in feite vooruit op de omslag die zich in het natuurbeleidsdiscours van de overheid voltrekt. In dit beleidsdiscours speelde natuur buiten de beschermde natuurgebieden eigenlijk geen rol van betekenis en was er weinig aandacht voor burgers en bedrijven. Door de nieuwe focus op natuur midden in de samenleving in onder meer in de Rijksnatuurvisie en diverse beleidsplannen en visies van provincies, is hierin verandering gekomen. Natuur op onverwachte plekken zoals particuliere tuinen, bedrijventerreinen en braakliggende gronden wordt inmiddels gekoesterd door diverse instanties. Niet de overheid maar ondernemers, burgers en maatschappelijke organisaties moeten volgens het nieuwe beleidsdiscours maximaal worden gefaciliteerd en gestimuleerd om te investeren in of bij te dragen aan deze natuur en worden uitgedaagd natuur duurzaam te benutten of te vermarkten.

Gedragsverandering van tuinbezitters, met name in de stad, is volgens de aanhangers van het discours nodig om De Levende Tuin te realiseren. Deze mensen moeten worden overtuigd van de voordelen van een groene tuin. Inzet van kennis, het uitwerken van goede voorbeelden en voorlichting zijn volgens hen belangrijke sleutels om dit te bereiken. Vooral jonge mensen – in de categorie 25 tot 40 jaar – zijn een belangrijke doelgroep; dit zijn de mensen die vooralsnog weinig affiniteit hebben met tuinieren. De hoop is dat als er éénmaal een enthousiaste kopgroep met De Levende Tuin aan de slag gaat anderen dit voorbeeld zullen volgen.

Hierbij is het concept bewust open gelaten. Iedereen kan in principe zijn eigen levende tuin samenstellen en het principe op zijn eigen manier interpreteren.

Dit laatste voordeel is ook meteen een nadeel. Het discours biedt weinig sturing. Iedereen kan ermee doen wat hij wil, wat het kwetsbaar maakt. Er ontstaat het risico van dat het onherkenbaar wordt: wat

---

is De Levende Tuin nu precies? De Green Deal ging bijvoorbeeld over buitenruimtes, inclusief het openbaar groen. Als dit wordt meegenomen in De Levende Tuin is er een groot risico dat De Levende Tuin te breed wordt en daardoor niet herkenbaar is. Voor veel tuincentra speelt verder dat De Levende Tuin nog te abstract is, ze zoeken nog hoe ze De Levende Tuin in kunnen vullen. Welke planten, potgrond etc. moeten er gebruikt worden, en waarom? Welke grond houdt water het beste vast? Wat is een goede manier om De Levende Tuin aan de man te brengen? Meer afbakening en wetenschappelijke onderbouwing van de claims kunnen bijdragen aan geloofwaardigheid van het discours voor nog niet aangehaakte partijen.

Bovendien is het de vraag of het discours uiteindelijk wervend genoeg is om de tuinbezitters in de bebouwde omgeving over de streep te trekken. Deze groep lijkt vaak nog geen idee te hebben van de voordelen van een groene tuin of daar weinig waarde aan te hechten. Er lijkt juist een tegenovergesteld frame te bestaan; een natuurlijke tuin is onhandig en vergt veel onderhoud. De meningen over de ernst van dit knelpunt verschillen overigens. Sommige betrokkenen stellen dat steeds meer mensen vergroening van hun tuin willen, anderen zeggen dat dit nog een erg kleine groep betreft en dat met name mensen tussen de 25 en de 40 nauwelijks interesse tonen voor groen in de tuin.

2.3.2 Netwerk: groene tuinen onder de aandacht brengen

Om het idee van De Levende Tuin toe te passen is de VHG afhankelijk van de particuliere tuineigenaren. Zij moeten overtuigd raken van de voordelen van groen tuinieren. Om deze diffuse groep te bereiken gaat de VHG concentrisch te werk; men begint in kleine kring en breidt het netwerk steeds verder uit. In eerste instantie zet VHG vooral in op het betrekken en voorlichten van de eigen achterban die werkt voor particuliere tuineigenaren. Belangrijkste strategie is het ontwikkelen van een handboek dat de ca. 1000 VHG leden kunnen benutten bij het aanleggen van levende tuinen en de ontwikkeling van een label. VHG huurt het groene adviesbureau Triple E in om het handboek vorm te geven. Financiële ondersteuning komt van het inmiddels opgeheven Productschap Tuinbouw. Inmiddels heeft een aantal hoveniers het concept omarmd; zij fungeren als koplopers van De Levende Tuin.

Als De Levende Tuin inhoudelijk op de kaart staat begint de VHG met het zoeken naar samenwerking met andere partijen die iets met De Levende Tuin willen doen. In eerste instantie trekt de organisatie op met NL Greenlabel en de Ministeries van EZ en I&M. Samen zetten deze partijen de Green Deal Levende Duurzame Buitenruimtes in de steigers. Het doel daarbij is om de materialen die in levende tuinen worden gebruikt van een duurzaamheidslabel te voorzien. Daarnaast wordt met de financiële middelen uit de Green Deal een publiekscampagne georganiseerd.

Vervolgens besluit de VHG om het tot dan toe vrij bescheiden netwerk rondom De Levende Tuin om te vormen naar een brede beweging. Hiervoor zoekt de vereniging samenwerking met Tuinbranche Nederland. Deze organisatie is zelf al bezig met het promoten van groen. Zo organiseert Tuinbranche Nederland in verschillende tuincentra de Week van de Vlinder, als eerste activiteit. Later volgen de Week van de Vogels, de Week van het Water en de Week van de Vaste Plant. De organisatie werkt daartoe samen met onder andere de Vlinderstichting en de Vogelbescherming. Samenwerking met de VHG is voor Tuinbranche Nederland een logische vervolgstap. Vanaf dat moment speelt Tuinbranche Nederland een centrale rol in het netwerk rondom De Levende Tuin en gaan verschillende tuincentra met De Levende Tuin aan de slag.

De bedoeling is dat er een Manifest De Levende Tuin komt dat door zoveel mogelijk organisaties ondertekend wordt. Tuinbranche Nederland zorgt er voor dat bijvoorbeeld de Vlinderstichting en de Vogelbescherming betrokken raken. Belangrijke hulpbronnen die Vlinderstichting en Vogelbescherming inbrengen zijn kennis en voorlichtingskanalen. De VHG benadert daarnaast Vereniging Stadswerk, het Netwerk Groene Bureaus, de Nederlandse Vereniging voor Tuin- en Landschapsarchitecten en de partijen van platform Groene Stad. Men wil hiermee tuineigenaren via zoveel mogelijk kanalen benaderen.

De VHG en Tuinbranche Nederland blijven op zoek naar nieuwe samenwerkingsverbanden om het netwerk rondom De Levende Tuin verder uit te breiden. VHG richt zich vooral op kennisinstellingen, bijvoorbeeld uit Wageningen, en zou graag een gezamenlijk Europees onderzoeksproject realiseren. Daarnaast legt de VHG contact met de gemeenten. In de toekomst kan dat wellicht leiden tot coalities tussen gemeente, een plaatselijke hovenier en een groep burgers die iets aan het openbare groen wil doen. Ook is het de bedoeling om in de toekomst meer met provincies samen te doen. Tuinbranche Nederland zoekt samenwerking met andere soortenbeschermende organisaties als de Bijenvereniging en wil uiteindelijk ook natuur- en milieueducatiecentra en (lokale) natuurorganisaties betrekken. Ook werkt de organisatie samen met en is partner in Rainproof Amsterdam, een organisatie die wateroverlast door regenval aan wil pakken.

Sterk punt van het netwerk rondom De Levende Tuin is dat er vrij snel convergentie optreedt tussen de private en publieke belangen van de uiteenlopende betrokkenen en een gemeenschappelijk streven. Met meer levende tuinen komen publieke waarden als biodiversiteit en gezondheid tot stand. Dit draagt bij aan het imago van de sector en maakt het concept aantrekkelijk voor overheden en een aantal natuurbeschermingsorganisaties. Daarnaast dient De Levende Tuin ook het private belang van betrokken bedrijven, aangezien er met groene tuinen meer verdiend kan worden en ze meer appelleren aan hun expertise. De openheid en de positieve insteek van het discours (nadruk op kansen in plaats van belemmeringen) zijn hierbij belangrijke succesfactoren: ze zorgen ervoor dat veel partijen zich aan De Levende Tuin willen verbinden.

Toch heeft de samenwerking rond De Levende Tuin ook een aantal zwakkere kanten. Hoveniers en tuincentra zijn autonoom en beslissen zelf wat ze met het label doen. Terwijl de hoveniers een aantal handvatten hebben gekregen in de vorm van een handleiding voor De Levende Tuin lijkt het voor de tuincentra lastiger om het concept een plek te geven in hun winkelformule. Ze doen wel mee met campagnes als "De week van..." maar om De Levende Tuin actief uit te dragen richting consumenten is meer nodig. Ontbrekende hulpbronnen zijn kennis en capaciteit. Ook ontbreekt in het netwerk expertise over wat consumenten beweegt en hoe hun keuzes te beïnvloeden. Daarnaast is er spanning tussen het individuele belang van de tuincentra versus het collectieve belang van de branche. Een bedrijf als Intratuin zoekt naar mogelijkheden om zich met De Levende Tuin op de markt te onderscheiden. Het is de vraag wat dit betekent voor de aantrekkelijkheid van het concept voor andere tuincentra. De onderlinge concurrentie kan de kracht van het concept ondermijnen: als het ene tuincentrum met De Levende Tuin werkt, is het andere tuincentrum wellicht geneigd om met een ander concept te gaan werken.

2.3.3 Externe ontwikkelingen

We onderscheiden vier ontwikkelingen die het verdere succes van De Levende Tuin beïnvloeden. Een trend die een negatief effect heeft is het streven naar comfort. Mensen zijn uit op gemak, plaatsen tegels en schuttingen en zien hun tuin als verlengstuk van de woonkamer waar ze willen zitten zonder overlast. Bovendien wordt groen in de tuin gezien als vies of eng, en is het idee dat het erg arbeidsintensief is om een groene tuin te onderhouden.

Daar tegenover staan een drietal trends die de verdere ontwikkeling en verspreiding van De Levende Tuin op een positieve manier beïnvloeden. Ten eerste is er de trend van verduurzaming. Steeds meer burgers en bedrijven zijn hiermee bezig. Zo willen mensen vaker weten waar hun voedsel vandaan komt en kijken ze hoe ze hun energieverbruik kunnen terugdringen. Deze trend kan ertoe leiden dat mensen ook een groene tuin willen. Intratuin geeft bijvoorbeeld aan dat men tot het adopteren van De Levende Tuin is overgegaan vanwege de toenemende aandacht voor duurzaamheid bij de consument.

Een andere trend is dat steeds meer mensen als tegenreactie op het hectische en jachtige karakter van de huidige maatschappij het belangrijk vinden ergens de tijd voor te nemen. Er is een slow food beweging, veel mensen houden zich bezig met yoga of mindfulness. Aandacht besteden aan groen in de eigen achtertuin hoort in dit rijtje thuis. Een indicatie is, dat mensen het leuk vinden om in hun eigen tuin groenten te verbouwen, een ontwikkeling waar bijvoorbeeld Albert Heijn op ingespeeld heeft. Tuinieren kan hierdoor bovendien een hipper imago krijgen, wat interesse in De Levende Tuin verder kan aanwakkeren.

Tenslotte kan klimaatverandering een positief effect hebben op de ontwikkeling van levende tuinen. Grote steden krijgen steeds meer te kampen met wateroverlast na hevige regenval, en dit is een trend die de komende jaren vanwege klimaatverandering alleen nog maar zal toenemen. Met groenere tuinen, waarin het water via de bodem weg kan trekken, kunnen steden de druk op hun riolssystemen verlagen. Vanuit verschillende steden is er al interesse getoond in vergroening van tuinen als oplossing. Ook in andere landen speelt dit onderwerp. Zo geldt in België de regel dat regenpijpen losgekoppeld moeten zijn van het riool.

---

3 Tijdelijke Natuur

3.1 Aanleiding

In Nederland ligt veel grond jarenlang braak, in afwachting van bebouwing. Vanuit ecologisch perspectief is het interessant om in deze gebieden de natuur zijn gang te laten gaan. Grondeigenaren treffen echter vaak maatregelen om te voorkomen dat flora en fauna zich gaan vestigen zoals ploegen, maaien, afdekken en het gebruiken van verdelgingsmiddelen. Wanneer beschermde soorten zich namelijk op hun terreinen vestigen kan het vanwege natuurwetgeving – met name de Flora en Faunawet – zeer kostbaar, tijdrovend of zelfs onmogelijk worden de beoogde bebouwing te realiseren. Dit leidt tot een situatie waarbij de natuur geen ruimte krijgt en de grondeigenaar met allerlei kosten geconfronteerd wordt (www.rvo.nl; Dirkx *et al.*, 2012).

Op aandringen van InnovatieNetwerk¹, gelieerd aan het Ministerie van EZ, wordt onder de noemer Tijdelijke Natuur al meer dan tien jaar gewerkt aan een manier om hier iets aan te doen. Door op de betreffende arealen tijdelijk de natuur zijn gang te laten gaan ontstaan er natuurwaarden die er anders niet zouden zijn gekomen. Voorwaarde is dat grondeigenaren op voorhand de harde juridische toezegging krijgen dat ze de natuur weer mogen weghalen als ze beginnen met de werkzaamheden. Tijdelijke Natuur heeft veel voordelen. Met name pionierssoorten profiteren van de tijdelijke beschikbaarheid. De grondeigenaren realiseren een aanzienlijke kostenbesparing omdat ze niet langer natuur hoeven te verwijderen. Bovendien kunnen ze hun groene imago tonen. Ook omwonenden of werknemers profiteren, omdat er extra recreatiemogelijkheden komen (Dirkx *et al.*, 2012; Steenhuis, 2011).

Het totale areaal Tijdelijke Natuur bedraagt momenteel zo'n 2000 ha. De initiatiefnemers schatten in dat er in potentie zo'n 40.000 ha aan Tijdelijke Natuur gerealiseerd kan worden. Door al vooraf een ontheffing van de Flora en Faunawet te verlenen staat de overheid toe dat beschermde soorten worden weggehaald zonder dat de grondeigenaar de verloren gegane natuur moet compenseren. Om een ontheffing te krijgen moet de aanvrager een nulmeting laten doen door een ecoloog (<http://tijdelijkenatuur.nl>).

In dit hoofdstuk geven we eerst een beschrijving van het initiatief. Daarbij gaan we in op de ontstaansgeschiedenis en de strategieën die InnovatieNetwerk heeft ontplooid om haar doelstelling dichterbij te brengen. Daarna presenteren we onze analyse van het initiatief, waarbij we ingaan op de ontwikkeling van het discours, het netwerk en de context. We sluiten af met de kansen en risico's die we op basis van onze analyse kunnen onderscheiden.

3.2 Procesbeschrijving

De ontwikkeling van het concept Tijdelijke Natuur is in te delen in drie fasen: dromen en denken (2004 – 2007), durven en doen (2007 – 2011) en delen en doorgeven (2011 – heden) (Steenhuis, 2011).

Dromen en denken

In 2004 ontstaat het initiatief voor Tijdelijke Natuur als mensen van Bureau Stroming – een adviesbureau gespecialiseerd in natuur- en landschapontwikkeling – en InnovatieNetwerk besluiten het idee verder uit te werken. In deze fase van "dromen en denken" inventariseren de partijen eerst

---

¹ Sinds medio 2015 is de naam InnovatieNetwerk gewijzigd in Innovatie Agro & Natuur

---

hoe veel grond in principe geschikt zou zijn voor Tijdelijke Natuur. Ze komen op 35.000 ha die als het ware verschuift over Nederland. Dit stemt hen zo hoopvol dat ze besluiten te laten onderzoeken of Tijdelijke Natuur ecologisch interessant is en of het juridisch haalbaar is.

In afwachting van de onderzoeksresultaten, brengt InnovatieNetwerk in 2006 samen met Bureau Stroming en Stichting ARK het concept verder onder de aandacht. Het organiseert een workshop met Staatsbosbeheer, Das en Boom, Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Dierenbescherming, Floron en enkele individuele deskundigen. Deze partijen zijn aanvankelijk sceptisch maar veranderen geleidelijk aan van mening, met uitzondering van de Dierenbescherming. Ook verspreiden de initiatiefnemers het idee via de media. Zo verschijnt er op 11 maart 2006 een artikel in de Volkskrant over Tijdelijke Natuur (Volkskrant, 2006). Daarnaast legt InnovatieNetwerk contact met het toenmalige Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV). Het Ministerie reageert aanvankelijk lauw maar wordt al snel enthousiast en zegt toe een beleidslijn te willen ontwikkelen (Steenhuis, 2011).

In augustus en september van 2006 worden de resultaten van het eerder uitgezette onderzoek gepubliceerd. In twee studies hebben Bureau Stroming en ARK de ecologische waarde van het concept nader uitgewerkt (Reker *et al.*, 2006; Linnartz *et al.*, 2006). Daarnaast is er een studie die inzoomt op de juridische aspecten van Tijdelijke Natuur en een verkenning van de mogelijkheden om een pilot op te starten – beiden opgesteld door IMI en de Universiteit van Utrecht (Woldendorp en Backes, 2006a; Woldendorp en Backes, 2006b). Voorwaarde is dat de overheid op voorhand ontheffingen verleent; alleen dan zullen grondeigenaren deel willen nemen. Hoewel dit juridisch lastig is, kan het wel door te beargumenteren dat de ontheffing in het belang van de natuur is.

InnovatieNetwerk besluit daarop om experimenten met Tijdelijke Natuur voor te bereiden. Eind 2006 komt Havenbedrijf Amsterdam in beeld om als pilot te dienen, in een samenwerking met de Milieufederatie Noord-Holland en het Milieucentrum Amsterdam. Het bedrijf voert al langer overleg met deze partijen om te kijken hoe men om kan gaan met natuur en landschap in het havengebied. De partijen zien Tijdelijke Natuur als een mooie invulling daarvan. De betrokkenheid van een natuur- en milieuorganisatie is voor InnovatieNetwerk van belang om kritiek uit die hoek te kunnen pareren. Ook kan een dergelijke organisatie een rol spelen bij het beteugelen van eventueel protest tegen het weghalen van Tijdelijke Natuur.

In 2007 gaat de politiek zich er mee bemoeien. In juni neemt de Tweede Kamer een motie aan waarin ze de regering verzoekt ruimte te maken voor pilots met Tijdelijke Natuur. Overigens geeft InnovatieNetwerk aan dat deze motie buiten haar weten om tot stand is gekomen (Steenhuis, 2011). Het ministerie geeft Bureau Stroming vervolgens de opdracht om een beleidslijn te gaan ontwikkelen. Uiteindelijk verschijnt in augustus 2007 de concept beleidslijn Tijdelijke Natuur (Reker en Braakhekke, 2007; Dirx *et al.* 2012). Na de zomer legt LNV de beleidslijn vast.

Durven en doen

Met de komst van de beleidslijn gaat de pilotfase van start, onder de naam “durven en doen” (Steenhuis, 2011). LNV nodigt Havenbedrijf Amsterdam in maart 2008 uit om pilot te worden. In februari 2009 doet het havenbedrijf een ontheffingsaanvraag voor een gebied van 9 hectare. In de tussentijd is veel overleg gevoerd met de Dienst Regelingen en de Dienst Landelijk Gebied West, om uit te zoeken wat er in een aanvraag moet staan. LNV geeft Bureau Stroming de opdracht om de aanvragers te ondersteunen. Op 16 juni 2009 ondertekent minister Verburg de ontheffing (Steenhuis, 2011).

Ondertussen meldt ook de gemeente Almelo zich om een pilot te starten en toont ook het Havenbedrijf Rotterdam interesse. Begin 2010 dienen beiden een officiële ontheffingsaanvraag in. In april volgen aanvragen van Bureau Meerstad – voor nieuwbouwwijk Meerstad bij Groningen – en van Roelofs Planontwikkeling en Geveke Ontwikkeling voor het gebied Eeserwold in Steenwijk, in samenwerking met Landschap Overijssel. En in juli vraagt de gemeente 's-Hertogenbosch een ontheffing aan voor het gebied De Hoef in Rosmalen.

In de pilot in Amsterdam maken zowel Milieucentrum Amsterdam (MCA) als het Havenbedrijf zelf bezwaar tegen delen van de ontheffing. Het Havenbedrijf vindt de ontheffing te restrictief, MCA stelt juist dat er te veel ruimte wordt gegeven. Deze actie is vooral bedoeld om het concept te toetsen. Een uitspraak volgt naar verwachting pas in het voorjaar van 2011. Het Havenbedrijf wacht dit niet af en opent op 16 juni 2010 het eerste Tijdelijke Natuurgebied in Nederland. Het bedrijf stelt dat de risico's die men neemt – er loopt immers nog een beroepszaak – hanteerbaar zijn; men verwacht niet dat de uitspraak van de rechter nog roet in het eten zal gooien² (Steenhuis, 2011).

Vanaf de tweede helft van 2010 wordt het concept langzamerhand verder verspreid. Er is belangstelling uit onder andere Zweden en Vlaanderen, en in een brief aan de Tweede Kamer meldt minister Verburg op 22 september 2010 dat er ook in eigen land steeds meer belangstelling is voor Tijdelijke Natuur op braakliggende (bouw)terreinen (Kamerbrief NLP.2010-2797). Ook komen er nieuwe pilots bij, zoals in de Eemshaven te Delfzijl, waar Groningen Seaports in maart 2011 een aanvraag voorbereidt. Daarnaast betrekken InnovatieNetwerk en Bureau Strooming steeds meer nieuwe partijen, bijvoorbeeld adviesbureau Tauw, de Federatie van Oppervlaktedelfstoffenwinnende Industrieën (FODI), Bouwend Nederland, de Nationale Havenraad en Cascade, de vereniging voor zand- en grindproducenten. Ook organiseert men workshops en symposia (Nieuwsberichten InnovatieNetwerk, juni 2011). Op 4 augustus 2011 haalt Tijdelijke Natuur zelfs het NOS journaal. Aanleiding is het feit dat het Havenbedrijf Rotterdam een ontheffing verkregen heeft, waarmee bijna 900 ha Tijdelijke Natuur wordt gerealiseerd.

Eind 2011 is er een nieuwe mijlpaal, wanneer de eerste ecologische resultaten van Tijdelijke Natuur bekend worden. Medewerkers van Havenbedrijf Amsterdam schrijven in het vakblad Milieu over het ontstaan van waardevolle natuur (Melchers en Smit, 2011) en een evaluatie van de ontwikkelingen in Steenwijk laat spectaculaire resultaten zien; er werden 46 soorten broedvogels waargenomen, waarvan zes rode lijstsoorten (Nieuwsbericht InnovatieNetwerk, december 2011).

Delen en doorgeven

De fase 'delen en doorgeven' start met het sluiten van een Green Deal op 13 december 2011 tussen de Ministeries van EL&I en I&M, Havenbedrijf Amsterdam, Groningen Seaports, Roelofs Planontwikkeling, de 12 Landschappen, Cascade en de Vlinderstichting. De Green Deal moet helpen om de belemmeringen waar de tot dan toe 9 pilots in de praktijk tegen aan lopen weg te nemen. In de Green Deal wordt het volgende lijstje van knelpunten gegeven (Staatscourant, 2012):

- De ontheffing Tijdelijke Natuur geeft nog geen duidelijkheid ten opzichte van de Natuurbeschermingswet.
- Het is nog niet mogelijk een 'groepsontheffing' aan te vragen voor meerdere grondeigenaren tegelijkertijd.
- De procedure voor het aanvragen van een ontheffing Tijdelijke Natuur is te complex.
- De verantwoordelijkheid van het natuurbeleid verschuift naar de provincies die vooralsnog onbekend zijn met het concept Tijdelijke Natuur.
- Het concept Tijdelijke Natuur is nog niet toepasbaar op terreinen waarvoor de (nieuwe) bestemming nog niet formeel is vastgelegd.
- De conceptbeleidslijn is niet toepasbaar op terreinen die uiteindelijk de bestemming permanente natuur krijgen maar waar tot die tijd andere activiteiten aan de orde zijn (bv zand- of grindwinning).
- Actieve inrichting en beheer kunnen de ontwikkeling van tijdelijke natuur versnellen maar daar is nog weinig aandacht voor.
- Binnen de kaders van de Flora- en faunawet kan met drie verschillende instrumenten worden gewerkt, door één en dezelfde grondeigenaar: (1) Goedgekeurde gedragscode, (2) Generieke Ontheffing voor strikt beschermde soorten (3) Tijdelijke Natuur ontheffingen voor nieuwe gebieden. Het blijkt in de praktijk dat het steeds lastiger wordt om de regels die voortvloeien uit de verschillende instrumenten uit elkaar te houden

---

² Dat blijkt later ook te kloppen; op 31 mei 2011 verklaart de rechtbank alle bezwaren ongegrond. Het Havenbedrijf voert de juridische test nog verder door door in beroep te gaan tegen de uitspraak; alleen dan vertrouwt men erop dat de verkregen jurisprudentie voldoende sterk is. Ook dit beroep wordt uiteindelijk verworpen in een uitspraak van de Raad van State op 25 juli 2012.

In 2012 en 2013 wordt het concept Tijdelijke Natuur breder toegepast. Er komen ook in andere delen van het land pilots op gang. Zo vraagt de gemeente Nijmegen een ontheffing aan in het kader van het Ruimte voor de Rivier project bij Lent. In Best bij Eindhoven werken de Vlinderstichting en Philips samen om een terrein van drie hectaren in te richten als tijdelijke vlindertuin (Volkskrant 2013). Daarnaast roepen de Natuur- en Milieufederatie Utrecht en de Zeeuwse Milieufederatie partijen in hun provincies op om ook Tijdelijke Natuur te ontwikkelen. Tenslotte gaan ook partijen in Vlaanderen aan de slag met een studie naar Tijdelijke Natuur, waarbij ze samenwerken met InnovatieNetwerk, het Ministerie van EL&I en Havenbedrijf Rotterdam en op bezoek gaan in Steenwijk (Nieuwsberichten InnovatieNetwerk, 2012 – 2013)

Tegelijkertijd gaan de Green Deal partners aan de slag met het wegnemen van de geschetste barrières. Ze treffen verschillende maatregelen om het concept Tijdelijke Natuur laagdrempeliger te krijgen. Zo wordt het mogelijk om Tijdelijke Natuur als voorstadium van permanente natuur te beschouwen, i.e. op grond die uiteindelijk EHS wordt. In eerste instantie kan dat niet, maar de beleidslijn wordt aangepast om er toch ruimte voor te geven. Hierdoor kan de eerder genoemde aanvraag van Nijmegen gehonoreerd worden. Groningen Seaports raakt tegelijkertijd verwickeld in een discussie met de provincie over de vraag of soorten die zich vanuit een Natura 2000 gebied in een tijdelijk natuurgebied vestigen gecompenseerd moeten worden bij het weghalen van de Tijdelijke Natuur. De provincie wil zich op voorhand niet vastleggen op het standpunt dat dit weghalen geen gevolgen zal hebben voor Groningen Seaports. Dit frustriert vooralsnog de realisatie van Tijdelijke Natuur op het betreffende terrein.

Een belangrijke ontwikkeling is dat ook provincies zich gaan richten op Tijdelijke Natuur. In het kader van de decentralisatie van het natuurbeleid zullen deze partijen de verantwoordelijkheid voor Tijdelijke Natuur van de Rijksoverheid overnemen. In Zuid-Holland neemt Provinciale Staten op 1 februari 2013 een motie van de Partij van de Dieren aan om Tijdelijke Natuur mogelijk te maken. Gedeputeerde Staten neemt Tijdelijke Natuur op in haar nieuwe beleidsnota en geeft Bureau Strooming opdracht de potentie van Tijdelijke Natuur in kaart te brengen (Bureau Strooming, 2014). Organisaties als de Milieufederatie Zuid-Holland en Zuid-Hollands Landschap promoten het concept, net als Regelink Ecologie & Landschap, een adviesbureau dat werk ziet in de ecologische toets die gedaan moet worden bij het realiseren van Tijdelijke Natuur.

De Green Deal partners blijven het concept verder uitdragen. Zo organiseert InnovatieNetwerk verspreid over het land regionale bijeenkomsten om partijen te informeren, ervaringen uit te wisselen en grondeigenaren te enthousiasmeren. De doelgroep is breed, met onder andere overheden, natuur- en milieuorganisaties, projectontwikkelaars, ingenieursbureaus en ecologische adviesbureaus. Een nieuwe mijlpaal volgt als de Green Deal Tijdelijke Natuur op 12 november 2013 tot één van de winnaars van de Runner Up Award wordt uitgeroepen, een prijs voor Green Deals die een bijzondere prestatie leveren op het gebied van samenwerking, durf en vernieuwing.

Daarnaast besluiten de Green Deal partners om een tweede spoor te ontwikkelen voor de realisatie van Tijdelijke Natuur in de vorm van een gedragscode waarmee de procedure voor grondeigenaren kan worden vereenvoudigd. In plaats van het aanvragen van een ontheffing kunnen grondeigenaren zich melden bij een op te richten stichting waarmee ze aangeven dat ze zich aan de gedragscode conformeren. Rechten en plichten blijven hetzelfde; zo moeten partijen die met de gedragscode werken ook een ecologische nulmeting laten uitvoeren.

In 2014 en 2015 werken de Green Deal partners gestaag door aan het oplossen van de knelpunten en zetten ze de gedragscode verder in de steigers. Innovatiewerk richt zich op het verspreiden van kennis over Tijdelijke Natuur, bijvoorbeeld door het organiseren van een themabijeenkomst gericht op adviesbureaus. Ook zijn er nog twee regionale bijeenkomsten. De provincie Zuid-Holland heeft, in afwachting van de inwerkingtreding van de nieuwe Wet Natuurbescherming, het nieuwe beleid voor Tijdelijke Natuur in de ijskast gezet (Provincie Zuid-Holland, 2015). Incidenteel wordt nog melding gemaakt van een nieuw project, zoals op Bedrijvenpark A1 in Deventer.

Op 7 september 2015 eindigt de Green Deal, met een bijeenkomst in Best op het terrein van Philips waar in het kader van Tijdelijke Natuur een vlindertuin gerealiseerd is. Tijdens die bijeenkomst wordt

---

tegelijkertijd de nieuwe Stichting Tijdelijke Natuur gepresenteerd, met daarin vertegenwoordigers van Havenbedrijf Amsterdam, de 12 Landschappen en de Vlinderstichting. Het is aan deze stichting om het concept verder uit te dragen en om een database bij te houden van Tijdelijke Natuurgebieden.

3.3 Analyse

3.3.1 Discours natuurwinst door natuur te verliezen

Met Tijdelijke Natuur heeft InnovatieNetwerk samen met haar partners een vernieuwend verhaal neergezet dat breekt met de traditionele natuurbeschermingsgedachte, namelijk dat je beschermde natuur met rust moet laten of moet versterken. De gedachte achter Tijdelijke Natuur – je mag beschermde natuur in bepaalde omstandigheden weghalen – staat daar op het eerste gezicht haaks op. De bedenkers van het concept betogen echter dat het zich laten ontwikkelen en daarna weer weghalen van natuur op een bepaalde plek te verkiezen is boven de situatie dat er op de plek in kwestie helemaal geen natuur is. Per saldo heeft Tijdelijke Natuur ten opzichte van het alternatief – geen natuur – een positief effect op de biodiversiteit.

Een ander centraal aspect van dit discours is dat het de ontwikkeling van natuur voorziet op onverwachte plekken. Waar het voor natuurbeschermers gangbaar is om zich te richten op de bescherming of ontwikkeling van afgebakende natuurgebieden behelst Tijdelijke Natuur het stimuleren van natuurontwikkeling op een heel andere plek, te weten braakliggende bouwgrond op industrieterreinen of in woonwijken. Er kan in potentie ca. 40.000 ha natuur mee ontwikkeld worden zonder dat dit leidt tot overheidsuitgaven voor beheer, onderhoud en aankoop.

Verder ligt bij Tijdelijke Natuur de nadruk op het volgtijdelijk combineren van twee functies: natuur en bouwen. Daarmee wordt een onwenselijke situatie omgedraaid in een kansrijke situatie: van “lose-lose” naar “win-win”, i.e. van het voorkomen van natuurwinst tegen hoge kosten naar het realiseren van natuurwinst die gepaard gaat met een kostenreductie.

Ook op juridisch vlak betekent Tijdelijke Natuur een trendbreuk. Het was totdat Tijdelijke Natuur een officieel concept werd niet mogelijk om een ontheffing te verlenen voor het verwijderen van beschermde planten en diersoorten die zich nog niet op het terrein bevinden maar er zich mogelijk wel vestigen als het natuurwerend beheer door de eigenaar gestopt wordt. Op dit punt zat ook het grootste juridische struikelpunt met Tijdelijke Natuur. Uiteindelijk heeft de rechter de ontheffing toegestaan vanwege de redenering dat Tijdelijke Natuur per saldo ecologische winst oplevert. Daarmee hebben de initiatiefnemers het concept weten te verankeren in jurisprudentie over de interpretatie van de Flora- en Faunawet.

3.3.2 Netwerk: bouwen aan een nieuw systeem

Om Tijdelijke Natuur te kunnen realiseren zijn uiteindelijk de grondeigenaren nodig die in het bezit zijn van braakliggende bouwgrond. Het wordt voor deze actoren pas interessant om deel te nemen als ze de voordelen van Tijdelijke Natuur zien en als het concept praktisch toepasbaar is. Daarom kiest InnovatieNetwerk als netwerkmanager voor een aanpak in drie fases: ze organiseert en opereert in verschillende netwerken, zowel op lokaal als op overkoepelend niveau, en past het overkoepelende netwerk aan al naargelang de aard van de betreffende fase.

In de eerste fase, “dromen en denken”, richt InnovatieNetwerk zich op het uitwerken van het concept. Hiervoor is specifieke ecologische en juridische kennis nodig. Daarom brengt men een coalitie bijeen bestaande uit een aantal kennisinstellingen. Naast Bureau Strooming gaat het om Stichting Ark, Instituut IMI en Universiteit Utrecht (later Maastricht). Verder vindt InnovatieNetwerk het van belang om natuurbeschermers te overtuigen van het nut van Tijdelijke Natuur; steun van deze organisaties zal de legitimiteit van het concept vergroten. Om de weerstand die het discours achter Tijdelijke Natuur naar verwachting oproept te ondervangen organiseert InnovatieNetwerk een brainstormsessie met een aantal natuurbeschermingsorganisaties, i.e. Staatsbosbeheer, Das en Boom, Natuurmonumenten, Vogelbescherming, Dierenbescherming en Floron. Ze vraagt deze actoren zo veel

---

mogelijk tegengas te geven. Op deze manier doorstaat het concept al in een zeer vroeg stadium de kritische toets van de natuursector.

In de tweede fase, "durven en doen", gaat InnovatieNetwerk op zoek naar experimenteerruimte. De meeste actoren uit de eerste fase worden weer losgelaten. In plaats daarvan zoekt InnovatieNetwerk partners op lokaal niveau. Uiteindelijk faciliteert men het opzetten van enkele lokale coalities die met Tijdelijke Natuur aan de gang gaan, waarbij bedrijven zoveel mogelijk gekoppeld worden aan lokale natuur- en milieuorganisaties. Eerstgenoemden leveren de grond die nodig is, laatstgenoemden het draagvlak. Bij deze coalities wordt vaak ook een ecologisch adviesbureau betrokken, om de kennis te leveren die bijvoorbeeld nodig is voor de vereiste ecologische toets. De eerste lokale coalitie omvat Havenbedrijf Amsterdam, Milieufederatie Noord-Holland en het Milieucentrum Amsterdam. Daarna ontstaan vergelijkbare coalities in de havens van Rotterdam en Delfzijl en op braakliggende bouwgrond in Almelo, Steenwijk en Den Bosch. Overigens vervullen daarbij ook gemeentelijke grondbedrijven de rol van initiatiefnemer. Steeds blijft InnovatieNetwerk bij deze lokale coalities betrokken. Zij werkt daarbij intensief samen met Bureau Stroming.

Ook in deze fase probeert InnovatieNetwerk zoveel mogelijk kritiek en knelpunten te verzamelen. Tegelijkertijd bouwt InnovatieNetwerk een netwerk op overkoepelend niveau, om daar deze knelpunten op te lossen. De belangrijkste actor met wie men contact zoekt is het Ministerie van LNV. De onderscheiden knelpunten zijn met name juridisch van aard, en om deze weg te werken is het Ministerie nodig. InnovatieNetwerk slaagt er na aanvankelijke weerstand in LNV te overtuigen van de voordelen van Tijdelijke Natuur. Er ontstaat een samenwerking die uitmondt in een beleidslijn die het mogelijk maakt om een ontheffing voor Tijdelijke Natuur te verlenen. Uiteindelijk zijn ook Bureau Stroming, Dienst Regelingen en DLG bij dit netwerk aangehaakt.

In de derde fase, "delen en doorgeven" wordt onder leiding van InnovatieNetwerk doorgewerkt aan het verder verspreiden van het concept Tijdelijke Natuur, onder andere door het organiseren van regionale bijeenkomsten. Daarbij worden weer nieuwe partijen – adviesbureaus als Tauw, koepelorganisaties als FODI, Bouwend Nederland, Cascade en de Nationale Havenraad – betrokken. Daarnaast blijft InnovatieNetwerk het oprichten van lokale coalities stimuleren. Zo vraagt Philips een ontheffing aan voor een terrein in Best, waarbij het bedrijf samenwerkt met de Vlinderstichting. Verder begint het netwerk rondom het discours Tijdelijke Natuur zich ook buiten InnovatieNetwerk om uit te breiden. Actoren die in aanraking komen met het concept kijken of Tijdelijke Natuur ook iets voor hen is. Zo inventariseert de provincie Zuid-Holland de mogelijkheden en zijn er ecologische adviesbureaus die in de verplichte ecologische toets werk zien.

Ook in de derde fase staat het vinden en wegnemen van knelpunten centraal. Om dit voor elkaar te krijgen initieert InnovatieNetwerk een Green Deal. Zelf is het formeel geen lid van deze coalitie – omdat de financier van de Green Deal (het Ministerie van EZ) ook de financier van InnovatieNetwerk is – maar in de praktijk blijft ze de hoofdrol spelen. Zo werft InnovatieNetwerk actoren om aan het Green Deal proces deel te nemen. Ze slaagt erin om een dwarsdoorsnede van grondeigenaren (Havenbedrijf Amsterdam, Groningen Seaports, Cascade, Roelofs Planontwikkeling) en natuurorganisaties (Vlinderstichting, de12Landschappen) te betrekken. Ook het Ministerie van EZ schuift aan. De partners bundelen hun kennis en capaciteit om de drempel naar het realiseren van Tijdelijke Natuur te verlagen. Het Havenbedrijf Rotterdam neemt niet deel aan de Green Deal; men vindt de investering – in termen van capaciteit – niet opwegen tegen de baten. Liever ondersteunt men het concept door zoveel mogelijk grond (ongeveer 900 ha) als Tijdelijk Natuurgebied aan te merken.

Daarnaast ontwikkelen de Green Deal partners een tweede spoor om Tijdelijke Natuur te realiseren, namelijk via een gedragscode die wordt beheerd door de Stichting Tijdelijke Natuur. De partners denken op die manier de drempel voor grondeigenaren om Tijdelijke Natuur toe te passen verder te kunnen verlagen. Bovendien denken ze eventuele vertraging of onduidelijkheid die ontstaat door de decentralisatie van de ontheffingsbevoegdheid naar provincies met dit tweede spoor te kunnen omzeilen.

Met het afsluiten van de Green Deal is de derde fase nog niet afgelopen. De opschaling van Tijdelijke Natuur – meer hectares onder de gedragscode dan wel het ontheffingentraject brengen – is nog in volle gang. InnovatieNetwerk draagt de verantwoordelijkheid voor het netwerk rondom Tijdelijke Natuur over aan de Stichting Tijdelijke Natuur. Deze stichting wordt bemand door drie actoren die in de loop van de tijd een centrale rol zijn gaan spelen. Havenbedrijf Amsterdam realiseerde het eerste tijdelijke natuurgebied van Nederland en ziet het concept als een manier om de beschikbaarheid van de eigen terreinen te bestendigen en tegelijkertijd iets voor de natuur te doen. De Vlinderstichting ziet zichzelf als de bewaker van natuurbelang. Zo heeft de organisatie ervoor gezorgd dat de ecologische nulmeting in stand is gebleven. De12Landschappen, de koepelorganisatie van de provinciale Landschappen ondersteunt Tijdelijke Natuur vanwege de meerwaarde die het concept heeft voor natuurwaarden buiten de geijkte natuurgebieden. Samen stellen deze actoren capaciteit ter beschikking om het concept verder te verspreiden en bijvoorbeeld een database van Tijdelijke Natuurgebieden bij te houden.

Er is zodoende een krachtig overkoepelend netwerk ontstaan bestaande uit natuurorganisaties en bedrijven, met ondersteuning van het Ministerie van EZ, dat zich inzet voor de verdere verspreiding en toepassing van Tijdelijk Natuur. Een belangrijke hulpbron is de aantrekkelijkheid van het discours achter Tijdelijke Natuur, dat natuurbelangen verbindt met kostenoverwegingen van bedrijven. Door tomeloze inzet van een aantal voortrekkers is het discours bovendien verankerd geraakt in overheidsbeleid en corresponderende wetgeving.

Toch is dit netwerk er niet in geslaagd om overal de scepsis over Tijdelijke Natuur weg te nemen. Grondeigenaren blijven bang dat de ontheffing uiteindelijk geen stand zal houden. Bijvoorbeeld omdat de overheid het beleid of het omgevingsrecht verandert of omdat een rechter uiteindelijk toch besluit dat Tijdelijke Natuur niet houdbaar is. Ook zou de ontheffing kunnen worden ingetrokken omdat de grondeigenaar in kwestie – al dan niet bewust – zich niet aan de voorwaarden houdt. Verder zijn er grondeigenaren die niet overtuigd zijn van de win-win situatie die Tijdelijke Natuur op zou leveren. Sommigen treffen, ook zonder ontheffing, geen maatregelen om te voorkomen dat flora en fauna zich op hun terreinen ontwikkelen. Voor hen is er dus geen kostenvoordeel. Voor weer anderen geldt dat ze de kosten van de ecologische toets of de bureaucratische rompslomp te hoog vinden.

Ook zijn de provincies nog niet aangehaakt. Ze kunnen de toepassing van het concept stimuleren maar vooralsnog is het nog niet duidelijk of en zo ja hoe provincies dat gaan doen. De ontwikkeling van de gedragscode door de voorvechters van Tijdelijke Natuur kan hierbij spanningen opleveren. De provincies gaan ervan uit dat de verantwoordelijkheid – en dus ook de keuze – voor het toestaan van Tijdelijke Natuur bij hen komt te liggen. Mocht een initiatiefnemer besluiten om via de gedragscode Tijdelijke Natuur te realiseren terwijl de betreffende provincie geen heil ziet in het afgeven van een ontheffing, dan kan dat frictie veroorzaken.

Tenslotte zijn er nog steeds grondeigenaren zijn die niet van het bestaan van het concept en de mogelijkheden die het biedt afweten. Met name kleinere gemeenten die relatief veel grond hebben weten vaak niet dat ze hierop Tijdelijke Natuur kunnen realiseren.

3.3.3 Externe ontwikkelingen

Er zijn drie ontwikkelingen die het succes van verdere verspreiding van Tijdelijke Natuur beïnvloeden. Ten eerste de ontwikkeling van de vastgoedmarkt. Als er de komende jaren weer meer kantoren, woningen en industrieterreinen worden gerealiseerd zal het areaal aan braakliggende grond toenemen, waardoor er in theorie meer plekken zijn waar Tijdelijke Natuur een kans zou kunnen krijgen. Is dat niet het geval, dan blijft het areaal relatief beperkt.

Ten tweede zijn juridische ontwikkelingen van invloed. In juli 2016 moet de nieuwe Wet Natuurbescherming van kracht worden, en het is de bedoeling dat deze uiteindelijk in 2018 geïntegreerd wordt in de nieuwe Omgevingswet. Verder is de Europese Commissie op het moment bezig met het evalueren van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Hoewel er momenteel sprake is van jurisprudentie ten aanzien van Tijdelijke Natuur zal moeten blijken wat bovengenoemde ontwikkelingen uiteindelijk betekenen voor de juridische garanties verbonden aan Tijdelijke Natuur.

Tenslotte is de maatschappelijke trend van verduurzaming van belang. Onder invloed van deze trend zijn bedrijven steeds meer bezig om hun manier van werken te verduurzamen, bijvoorbeeld via het voeren van beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Tijdelijke Natuur kan dan een manier zijn waarop bedrijven dergelijk beleid invullen. Bijvoorbeeld Philips is op deze manier bij Tijdelijke Natuur betrokken geraakt.

---

4 Red de Rijke Weide

4.1 Aanleiding

Het gaat niet goed met de Nederlandse weidevogels. Soorten als de grutto, de veldleeuwerik, de scholekster, de tureluur en de Kievit staan onder druk, hun aantallen lopen al jaren terug. Deze ontwikkeling hangt samen met het veranderende karakter van de Nederlandse weilanden. Waar in het verleden de weides hobbelig waren en vol stonden met bloemen en kruiden worden steeds meer weilanden vlak gemaakt en ingezaaid met Engels raaigras. Dit is goed voor de melkproductie van de koeien, maar ongunstig voor weidevogels, voor wie het aanbod aan voedsel en schuilplekken afneemt (www.redderijkeweide.nl). De overheid probeert deze trend te keren door agrarisch natuurbeheer te subsidiëren, maar is daar tot nu toe niet in geslaagd (RLI, 2013).

De Vogelbescherming, een maatschappelijke organisatie die zich richt op de bescherming van in het wild levende vogels en hun leefgebieden, ziet deze ontwikkeling met lede ogen aan. In 2011 besluit deze organisatie om een initiatief te lanceren onder de noemer "Red de Rijke Weide", bedoeld om de achteruitgang van de Nederlandse weidevogels te keren. De Vogelbescherming wil daartoe de inrichting van de Nederlandse weilanden veranderen. De organisatie stelt dat om weidevogels voor uitsterven te behoeden er in 2020 minimaal 200.000 ha bloemrijke weide moet zijn; dat is ruwweg één vijfde van het totale areaal aan weiland in Nederland. Nu ligt het areaal van dergelijke weidegronden volgens de Vogelbescherming rond de 40.000 ha (Vogelbescherming, 2013).

Om deze omslag te bewerkstelligen zal een groot aantal Nederlandse melkveehouders volgens de Vogelbescherming anders moeten gaan werken. Het gaat dan met name om het veranderen van de samenstelling van het gras, maar ook om het realiseren van vernatting en het gebruiken van strorijke mest (www.weidevogelboeren.nl). Het grote knelpunt daarbij is dat dergelijke veranderingen ingrijpend zijn en voor boeren een aanzienlijke kostenverhoging betekenen.

In dit hoofdstuk geven we eerst een beschrijving van het initiatief. Daarbij gaan we in op de ontstaansgeschiedenis en de strategieën die de Vogelbescherming heeft ontplooid om haar doelstelling dichterbij te brengen. Daarna presenteren we onze analyse van het initiatief, waarbij we ingaan op ontwikkeling van het discours, het netwerk en de context. We sluiten af met een aantal kansen en risico's die we op basis van onze analyse onderscheiden.

4.2 Procesbeschrijving

In de loop van 2011 besluit de Vogelbescherming dat er iets moet veranderen aan de eigen inspanningen om weidevogels te beschermen. Tot dan toe heeft de organisatie zich vooral gericht op het beïnvloeden van het overheidsbeleid voor agrarisch natuurbeheer. In het kader van dit beleid krijgen boeren subsidie om in hun bedrijfsvoering rekening te houden met natuur – waaronder weidevogels. De resultaten van dit beleid vallen echter tegen (RLI, 2013). Bovendien – het is de tijd van stevige bezuinigingen op natuurbeleid, herziening van het Europese landbouwbeleid en decentralisatie van het beleidsveld naar de provincies – is het allerminst zeker of er in de nabije toekomst nog overheidsgeld beschikbaar blijft voor weidevogelbeheer door boeren. Naar aanleiding hiervan zet de organisatie twee nieuwe trajecten in. Enerzijds wil het de zuivelsector bij het oplossen van de weidevogelproblematiek betrekken, anderzijds wil het het bewustzijn van consumenten over het probleem van de teruglopende weidevogelstand vergroten, door in beeld te brengen dat er een relatie is tussen de voedselvoorziening en natuur en landschap.

Samenwerken met de zuivelsector

Om meer bloemrijke weides te realiseren moet volgens de Vogelbescherming een aanzienlijk deel van de Nederlandse melkveehouders anders gaan werken. Om dit voor elkaar te krijgen besluit de Vogelbescherming om samen te gaan werken met individuele boeren die goed presteren op het gebied van weidevogelbeheer. Dit leidt tot het opzetten van een netwerk van zogenaamde "weidevogelboeren", melkveehouders die er in slagen een goede balans te vinden tussen productie en weidevogelbescherming. Vanaf 2011 worden er één à twee keer per jaar bijeenkomsten georganiseerd. Op het moment van schrijven zijn er zo'n honderd Weidevogelboeren die ervaringen en kennis uitwisselen, ondersteund door de Vogelbescherming. Het gaat over bekende maatregelen als later maaien, maar ook om het gebruik van een ander soort mest, maaien in mozaïekvorm en de realisatie van plasdraspercelen (www.weidevogelboerderijen.nl).

Daarnaast wendt de Vogelbescherming zich tot Friesland Campina, de zuivelcoöperatie waarbij ruim 80 procent van de Nederlandse melkveehouders is aangesloten. De eerste gesprekken tussen de Vogelbescherming en Friesland Campina verlopen stroef. De coöperatie vindt dat ze al een gedegen duurzaamheidsbeleid heeft dat door de consument gewaardeerd wordt. Het beschermen van de biodiversiteit is op dat moment geen onderdeel van dat beleid. In de jaren daarna begint Friesland Campina van gedachten te veranderen. Dit komt onder andere doordat ook het invloedrijke Wereld Natuur Fonds, dat zich inmiddels ook richt op de weidevogelproblematiek, contact zoekt om aandacht te vragen voor het onderwerp. Friesland Campina stelt een onderzoek in waaruit blijkt dat het bedrijf een behoorlijke impact heeft op de Nederlandse biodiversiteit. Naar aanleiding daarvan treft het bedrijf voorbereidingen om biodiversiteit in de duurzaamheidsstrategie te integreren.

Ook spreken Friesland Campina, Rabobank, Wereld Natuur Fonds en Vogelbescherming af om elkaar op structurele basis te ontmoeten om de weidevogelproblematiek te bespreken. Het Louis Bolk Instituut wordt vanwege haar kennis over verduurzaming van de landbouwsector gevraagd om hierbij aan te sluiten. Samen vormen deze partijen het Nationale Weideberaad. Hoewel ze allemaal vinden dat er iets aan de problematiek gedaan moet worden, verschillen ze van mening over de mate en het tempo waarin en de manier waarop. Zo weigert Friesland Campina om de petitie van de Vogelbescherming te ondertekenen, omdat ze de doelstelling van 200.000 ha bloemrijke weide te ambitieus en te hard vindt.

Rond die tijd neemt Friesland Campina biodiversiteit op in het eigen duurzaamheidsbeleid. Het bedrijf wil experimenteren met nieuwe bedrijfs- en verdienmodellen voor melkveehouders die aan weidevogelbeheer doen. Daarbij ziet Friesland Campina het meest in het geleidelijk verduurzamen van de mainstream melkproductie, door boeren die op het gebied van duurzaamheid beter presteren geleidelijk aan een hogere prijs voor hun melk te betalen. De duurzaamheidstoeslag wordt gefinancierd door een inhouding op het melkgeld van de leden-melkveehouders van 0,25 euro per 100 kilogram geleverde melk. Een boer kan binnen deze bonus-malusregeling jaarlijks een, volgens betrokkenen, zeer bescheiden bedrag van ca. 200 euro verdienen voor algemene biodiversiteitsinspanningen (in de weides maar ook op het erf). De Rabobank zegt verder toe de boeren een korting op de bedrijfsfinanciering te geven. Wereld Natuur Fonds en Vogelbescherming denken mee over de criteria waar boeren aan moeten voldoen.

Daarnaast besluit Friesland Campina om leden toestemming te geven te experimenteren met het bedienen van een nichemarkt. Met de melk van deze boeren wordt een product gemaakt dat in de markt wordt gezet als kwalitatief hoogstaand, waardoor er een hogere prijs voor gevraagd kan worden. Een deel van deze meerprijs vloeit terug naar de boer, die daarmee extra investeringen kan doen in weidevogelbeheer. Niet lang daarna gaan de eerste pilots van start. Friesland Campina, Rabobank, Wereld Natuur Fonds, Vogelbescherming en de provincie Fryslân gaan samenwerken met agrarische natuurverenigingen uit Idzegea, Gagelvenne en de Noardlike Fryske Wâlden. Daarnaast neemt de Vogelbescherming op Terschelling het initiatief voor Polderpracht. Met een royale bijdrage van de Nationale Postcodeloterij wordt in de polder op het eiland geprobeerd het aandeel kruidenrijke weide fors te verhogen. Aanjager is een Terschellinger weidevogelboer die zijn melk al door de plaatselijke kaasfabriek tot Terschellinger Kaas laat verwerken. De inzet is om meer boeren, waaronder degenen die bij Friesland Campina zijn aangesloten, mee te nemen in dit verdienmodel zodat in 2018 40% van de polder ecologisch en economisch duurzaam is.

Tegelijkertijd zetten ook andere partijen experimenten met vormen van natuurinclusieve landbouw op. Zo experimenteren ook boeren die bij kleinere coöperaties zijn aangesloten met nieuwe bedrijfs- en verdienmodellen. Een voorbeeld is de zuiveldrink van Tjolk, geproduceerd door coöperatie NoorderlandMelk die haar melk betreft bij vier Friese boeren uit Oudega die samenwerken onder de noemer Boerengilde (Trouw, 2014). Daarnaast is er het "living lab", dat op de Natuurtop in 2015 gepresenteerd wordt door het burgernetwerk Kening fan 'e Greide en de provincie Fryslân. Dit initiatief moet leiden tot een netwerk van innovatieve projecten dat vragen van boeren over het omschakelen naar natuurinclusieve landbouw kan beantwoorden. Het gaat daarbij om de ontwikkeling van passende verdienmodellen, maar ook om vragen van ecologische of sociaal-culturele aard. De bedoeling is dat er een soort gereedschapskist voor natuurinclusief boeren ontstaat (zie ook <http://www.keningfanegreide.nl/dossier/economie/living-lab-voor-natuurinclusieve-landbouw>).

Consumentenbewustzijn vergroten

Om het bewustzijn onder consumenten te vergroten ontwikkelt de Vogelbescherming een publiekscampagne, onder de noemer "Red de Rijke Weide". Het officiële startschot is op 12 juni 2013, met een ludieke actie op het Buitenhof in Den Haag – het uitdelen van broodjes Red de Rijke Weide kaas die geproduceerd is door een weidevogelboer uit Mastenbroek, in een decor van strobalen, gras en koeien. Binnen een maand is de online petitie 8.000 maal ondertekend. Begin december 2013 is er een speciale actieweek waarmee op sociale media aandacht wordt gevraagd voor Red de Rijke Weide. Eind 2013 hebben 62.000 mensen de petitie ondertekend.

In 2014 brengt de Vogelbescherming het initiatief op nieuwe manieren onder de aandacht. In januari verzorgt de organisatie samen met enkele Weidevogelboeren een workshop op de BioVak in Zwolle, de grootste biologische vakbeurs in Nederland. Doel is het bereiken en betrekken van de aanwezige organisaties, waaronder boeren, terreinbeheerders, groothandelaren, winkelorganisaties en zuivelfabrikanten. De Vogelbescherming slaagt er ter plaatse in een overeenkomst te sluiten met Natudis, een groothandel in biologische producten en eigenaar van de keten Natuurwinkel. Natudis zegt toe de campagne bij haar achterban onder de aandacht te brengen.

Ook geeft de Vogelbescherming acte de presence op het Food Film Festival in Amsterdam, via het debat "Strijd om de Weide", waar mensen van de organisatie de discussie aangaan met de zaal. De geschetste problemen worden breed onderkend, de oplossing ligt volgens de deelnemers aan het debat vooral in samenwerking tussen boeren, zuivelfabrikanten, natuurorganisaties en consumenten. In juni volgt een volgende bijeenkomst, de eerste Weidetop in de Rode Hoed in Amsterdam, met sprekers van het Wereld Natuur Fonds en het Centrum voor Landbouw en Milieu. Aan de forumdiscussie nemen Friesland Campina, Vereniging Natuurweide en de Rabobank deel.

Begin 2015 geeft de overheid aan de campagne van de Vogelbescherming te steunen. Staatssecretaris Dijkema is samen met de provincies bezig om het systeem van agrarisch natuurbeheer te herzien om tot een efficiënter en ecologisch effectiever beleid te komen. Belangrijkste vernieuwingen zijn het decentraliseren van het agrarisch natuurbeleid naar de provincies, het instellen van collectieven van deelnemende agrariërs die samen aangeven hoe ze het beheer in hun regio op gaan pakken en het concentreren van het beheer in zogenaamde kerngebieden, i.e. die gebieden waar het treffen van beheersmaatregelen door boeren het meest kansrijk is (Kuindersma *et al.*, 2015). Ze stelt dat ze in dit licht ook bereid is om deel te nemen aan het Weideberaad, om op die manier inzichten van de deelnemers mee te nemen in de herziening. Ook wordt Red de Rijke Weide tijdens de eerder genoemde Natuurtop opgenomen in de maatschappelijke uitvoeringsagenda van de natuurvisies. De Vogelbescherming grijpt deze gelegenheid aan om de petitie, die inmiddels 100.000 keer ondertekend is, aan te bieden.

Vervolg

Een volgende stap van de Vogelbescherming is het organiseren van een tweede Weidetop op 30 september 2015. Doel is het bedenken van concrete vervolgstappen voor het verhogen van de biodiversiteit in het Nederlandse boerenland, samen met de belangrijkste spelers in het Nederlandse landbouwbeleid. Ze organiseert deze bijeenkomst samen met Kening fan 'e Greide (<http://www.keningfanegreide.nl/sticky/de-weidetop/>). Deze bijeenkomst levert veel waardevolle ideeën voor praktijkoplossingen op. Ook de fosfaatdiscussie wordt onder de aandacht gebracht. Uit de

---

zaal komen veel vragen aan Friesland Campina, met name of het bedrijf bereid is een aparte melkstroom te maken voor weidevogelmelk. Friesland Campina geeft echter aan daar geen brood in te zien.

4.3 Analyse

4.3.1 Discours: een plek voor natuurinclusieve landbouw?

De Vogelbescherming introduceert met Red De Rijke Weide een aansprekend verhaal over natuurinclusieve landbouw waarin de relatie tussen melkveehouderij en biodiversiteit centraal staat. Zo wordt in dit discours het verdwijnen van weidevogels expliciet gekoppeld aan de trend dat boeren hun weilanden anders inrichten en bewerken dan in het verleden. De Vogelbescherming pleit voor inpassing van weidevogelbeheer in de moderne landbouwbedrijfsvoering, door op een derde van het bedrijfsareaal extensiever te boeren, vernatting toe te passen en kruidenrijk grasland te realiseren. De Vogelbescherming verbreedt hiermee haar focus: men richt zich niet alleen op bepaalde soorten (vogels) maar ook op habitats (weides) waarin die soorten voorkomen.

Belangrijk onderdeel van het discours is dat landbouw en biodiversiteit op een symbiotische manier kunnen samengaan. Het is niet de bedoeling dat alle weidegrond wordt omgezet naar bloemrijke weilanden of dat dergelijke weilanden niet langer geschikt zijn voor landbouw; het discours gaat uit van een rendabele bedrijfsvoering, waarbij biodiversiteit als integraal onderdeel wordt meegenomen. Om dit te realiseren, is het essentieel dat boeren het inkomensverlies dat ze lijden doordat ze natuurinclusief gaan werken kunnen aanvullen. De crux van Red De Rijke Weide – en vergelijkbare initiatieven – is het vinden van manieren waarop dat kan. Omschakelen naar biologische landbouw voldoet hiervoor slechts gedeeltelijk omdat dit voor veel boeren een te grote stap is. Bovendien is biodiversiteit niet per definitie een aandachtsveld voor biologische boeren; het draait in de biologische landbouw vooral om milieuvriendelijkheid en dierenwelzijn (Skal, 2015).

Onderdeel van het discours is tevens dat de Nederlandse melkveehouders, als gebruikers van de weilanden, het succes bepalen. Alleen als genoeg melkveehouders hun bedrijfsvoering aanpassen heeft Red De Rijke Weide kans van slagen. De centrale strategie is dan ook om zoveel mogelijk melkveehouders over te halen op een natuurinclusieve manier te gaan werken. In feite is dit dezelfde strategie als die achter het agrarisch natuurbeheer van de overheid. Het grote verschil is echter dat de Vogelbescherming en een aantal andere partijen die zich met de weidevogelproblematiek bezig houden zich met hun initiatief rechtstreeks tot de zuivelsector wenden in plaats van via het beïnvloeden van overheidsbeleid en subsidiering. Ook dient er een alternatief voor of aanvulling op de overheidsfinanciering voor agrarisch natuurbeheer te komen.

Met het nieuwe discours wil de Vogelbescherming een alternatief bieden voor het neo-moderniseringsdiscours dat is opgekomen na de Tweede Wereldoorlog en gericht is op het verhogen van de productiviteit per dier en per hectare (Boonstra, 2004). Belangrijkste strategieën daarbij zijn schaalvergroting en intensivering die door de meeste melkveehouders worden toegepast. Het discours over natuurinclusieve landbouw ondersteunt enerzijds melkveehouders die niet gelukkig zijn met de gangbare manier van werken maar de stap naar biologische landbouw onwenselijk of onhaalbaar vinden. Het gaat over boeren die intrinsiek gemotiveerd zijn natuur in te passen in hun bedrijfsvoering, niet mee willen gaan in de investeringsdruk die komt kijken bij schaalvergroting en intensivering of boeren op een locatie die voor deze strategieën niet geschikt is. Anderzijds is het nieuwe discours ook een aansporing voor biologische melkveehouders om meer aandacht te hebben voor biodiversiteit.

Met het discours wordt de achteruitgang van de Nederlandse weidevogels op overtuigende wijze gekoppeld aan de ontwikkelingen in de melkveehouderij. Het heeft daarmee een belangrijke agenderende werking. Zo onderkennen de verschillende partijen in het Weideberaad, ondanks hun uiteenlopende belangen, allemaal dat het ontwikkelen van nieuwe bedrijfsmodellen noodzakelijk is om de achteruitgang van het aantal weidevogels te keren. Voor verdere verankering van het discours is echter mee nodig. Het huidige discours van schaalvergroting en intensivering is nog zo dominant en

---

sterk verankerd in de zuivelsector, de agrarische belangenorganisaties en kennisinstellingen dat dit een omslag vooralsnog in de weg staat.

4.3.2 Netwerk: inbreken in het zuivelbolwerk

Om het doel van Red De Rijke Weide te realiseren is de Vogelbescherming afhankelijk van de Nederlandse melkveehouders. Tot nu toe heeft de Vogelbescherming met de Weidevogelboeren ongeveer honderd melkveehouders om zich heen verzameld die deze stap gezet hebben. Om dit aantal verder te vergroten is de steun van Friesland Campina van doorslaggevend belang. Deze zuivelcoöperatie vertegenwoordigt bijna 85% van de Nederlandse melkveehouders en is een belangrijke speler op de zuivelmarkt.

De Vogelbescherming probeert Friesland Campina bij het netwerk rond Red De Rijke Weide te betrekken door het bedrijf aan te spreken op hun verantwoordelijkheid voor de biodiversiteit in het landelijk gebied. Waar dat in eerste instantie niet lukte – het bedrijf legde nog geen link tussen zijn activiteiten en de achteruitgang van de biodiversiteit – ontstaat in de loop van de tijd een kentering. Friesland Campina realiseert zich dat het wel degelijk een grote impact heeft op de biodiversiteit in de Nederlandse weides. Overigens ligt dat niet alleen aan de inspanningen van de Vogelbescherming; ook WNF en Rabobank spelen hierbij een belangrijke rol.

Uiteindelijk zet de coöperatie een voorzichtige eerste stap in de richting van natuurinclusieve landbouw: het bedrijf neemt biodiversiteit op in zijn duurzaamheidsstrategie en staat experimenten toe waarbij boeren die weidevogelvriendelijk werken een hogere prijs voor hun melk krijgen. Hiermee creëert men in feite ruimte voor een tweedeling binnen de coöperatie – tussen boeren die wel en niet meegaan in weidevogelvriendelijker werken en daar op een verschillende manier voor betaald worden. Betrokkenen zien dit als een belangrijke trendbreuk; het opgeven van uniformiteit van beleid – alle boeren hetzelfde behandelen – werd enkele jaren geleden nog voor onmogelijk gehouden.

Het is echter nog maar de vraag of er Friesland Campina uiteindelijk voldoende ruimte geeft voor de overstap naar nieuwe natuurinclusieve bedrijfs- en verdienmodellen. Experimenten met nichemarkten zijn maar mondjesmaat toegestaan en de melkprijs voor boeren die natuurinclusief werken is maar een beetje hoger dan voor melk uit het gangbare systeem. Voor een gemiddelde melkveehouder gaat het om enkele honderden euro's per jaar aan extra inkomsten. De ambities voor het realiseren van bloemrijke weides van de Vogelbescherming vindt Friesland Campina niet realistisch. Dit heeft te maken met de weerstand die er binnen de coöperatie is tegen het nieuwe discours. Melkveehouders die zich richten op de wereldmarkt bevinden zich op belangrijke posities binnen Friesland Campina. Zij bekijken het extra belonen van boeren die natuurinclusief werken met scepsis; dat zou immers kunnen betekenen dat de overige melkveehouders minder geld krijgen en een imago van tweederangs of minder hoogwaardige producent zouden kunnen krijgen.

Dit betekent dat Friesland Campina weliswaar de deur op een kier zet voor natuurinclusieve landbouw, maar dat de coöperatie niet toetreedt tot het netwerk rondom Red De Rijke Weide. Het contact met de Vogelbescherming loopt vooral via een breder netwerk waarin twee andere actoren een sleutelrol spelen. Het Wereld Natuur Fonds is zich vanaf 2011 op de weidevogelproblematiek gaan richten naar aanleiding van verwijten dat de organisatie alleen over de grens bezig was met natuurbescherming maar daarbij vergat naar de eigen achtertuin te kijken. Daarbij trekt het WNF samen op met de Rabobank, die als belangrijkste financier van de melkveehouderijsector de ontwikkeling van nieuwe verdienmodellen kan stimuleren en met Friesland Campina. Gezamenlijk nemen zij het initiatief tot de drie Friese pilots.

Op uitnodiging van Vogelbescherming zijn deze partijen, aangevuld met het Louis Bolk Instituut - een denktank die zich richt op duurzame landbouw - in het zogenaamde Weideberaad, gestapt. De doelstelling van het Weideberaad is noodgedwongen een stuk vager dan die van Red de Rijke Weide en luidt: Biodiversiteit een plek geven in de melkveehouderij, via andere vormen van financiering dan overheidsgeld. De betrokken partijen zijn het er over eens dat er iets moet gebeuren, maar van een eenduidige probleemdefinitie en gezamenlijke strategie is vooralsnog geen sprake.

De relatie tussen Vogelbescherming en WNF lijkt verder wat ambigu. Beide partijen hebben de drang zichzelf te profileren; ze hebben ieder hun eigen initiatieven. Daarbij valt op dat het WNF een negatievere houding ten aanzien van de overheid heeft dan de Vogelbescherming. Tegelijkertijd lijken ze zich te beseffen dat ze bondgenoten zijn: Er is regelmatig sprake van samenwerking en overleg. Het WNF lijkt zich recent wat meer terug te trekken; beide partijen hebben afgesproken dat de Vogelbescherming in principe de communicatie doet over weidevogels, om niet te veel in elkaars vaarwater terecht te komen.

Een actor die niet bij het Weideberaad betrokken is maar wel een centrale rol speelt in het netwerk rondom natuurinclusieve landbouw en samenwerkt met Red De Rijke Weide is het burgersnetwerk Kening fan 'e Greide uit Friesland. Zij willen het verdwijnen van weidevogels voorkomen. Hierbij verbinden ze natuur, economie en cultuur met elkaar. Ze beschouwen weidevogels als de grutto als essentieel onderdeel van de Friese en Nederlandse cultuur en stellen dat die cultuur verarmt als de weidevogels verdwijnen. Daarmee verbreden ze de steun voor het beschermen van de weidevogels. Kening fan 'e Greide wil vooral de innovatie van boerenbedrijven die natuurinclusief willen werken aanjagen en kijkt daarbij kritisch naar het Weideberaad; men is van mening dat de benodigde verandering vooral van onderop en vanuit de praktijk tot stand zal moeten komen – niet op een abstract niveau, vanuit 'klassieke' organisaties als Vogelbescherming, WNF en LTO.

Het netwerk rondom Red De Rijke Weide omvat verder nog een aantal spelers wiens rol belangrijk, maar vooralsnog niet centraal is, zoals enkele kleinere coöperaties en bedrijven. Deze bedrijven verwerken en/of vermarkten de melk van boeren die zich op een nichemarkt richten. Voorbeelden van een betrokken groothandel is Kroon Biologisch - die coöperatie Rouveen weidevogelkaas uit Mastenbroek laat maken- en NoorderlandMelk - verbonden aan het opnieuw in de markt zetten van het merk Tjolk.

Verder spelen kennisinstituten een rol in het netwerk rondom Red de Rijke Weide. Een naam die vaak naar voren komt is die van Theunis Piersma, hoogleraar Trekvogelecologie aan de universiteit van Groningen en een van de initiatiefnemers van Kening fan'e Greide. Hij houdt zich onder andere bezig met het onderzoeken van de gruttopopulaties in Noord-Nederland en geniet landelijke bekendheid door het adresseren van de weidevogelproblematiek. Verder maakt het Louis Bolk Instituut deel uit van het Nationale Weideberaad en heeft CLM onderzocht of de kruidenrijke weide past in een moderne melkveehouderij (CLM, 2014).

Een andere groep betrokken actoren bestaat uit winkelketens en individuele winkeliers. Binnen het netwerk dat de weidevogelproblematiek aankaart is de rol van deze actoren marginaal, maar potentieel zijn ze van belang. Enerzijds kunnen ze Red de Rijke Weide onder de aandacht van hun klanten brengen, iets dat Natudis heeft toegezegd te doen. Anderzijds kunnen ze nichemarktproducten – of die nu wel of geen expliciet Weidevogelkeurmerk hebben – aan de man brengen. Grotere supermarktketens zijn tot nu toe beperkt betrokken bij dergelijke initiatieven. Wel is er in toenemende mate contact tussen de Vogelbescherming en retailers als Jumbo of PLUS. Wat dergelijke partijen op dit gebied kunnen betekenen wordt nog onderzocht.

Verder is er een belangrijke potentiële rol weggelegd voor consumenten. Slechts wanneer mensen bereid zijn om een hogere prijs voor zuivelproducten te betalen kunnen boeren voldoende gecompenseerd worden voor het inkomensverlies dat ze leiden door het realiseren van een weidevogelvriendelijk boerenbedrijf. Een enquête van Alterra toont aan dat consumenten hier niet onwelwillend tegenover staan (Langers en Goossen, 2014). Een consumentenorganisatie die betrokken is bij het netwerk is de Youth Food Movement. Dit is een partij die bezig is met duurzaam voedsel en het bewustzijn daarover probeert te versterken. In de campagne werkt Vogelbescherming veel met deze partij samen.

Ook richt de Vogelbescherming zich nog steeds op het beïnvloeden van de overheid. Men gebruikt de petitie om bij de Staatssecretaris aandacht te vragen voor Red de Rijke Weide, probeert invloed uit te oefenen op het nieuwe stelsel van agrarisch natuurbeheer en heeft via de Weidevogelboeren geprobeerd om de vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB) in te zetten voor weidevogelbeheer. In het netwerk rondom Red De Rijke Weide zijn overheden tot nu toe echter

---

bepikt betrokken. Hoewel het Ministerie van EZ heeft aangekondigd een rol te willen gaan spelen in het Weideberaad is dat nog niet van de grond gekomen. Op een lager schaalniveau is er wel overheidsbetrokkenheid zichtbaar. Met name de provincie Fryslân bemoeit zich met de weidevogelproblematiek. Zo trekt de provincie samen op het Kening fan 'e Greide in het opzetten van het "Living Lab", een initiatief dat is opgenomen in het recente Friese collegeakkoord. De Vogelbescherming geeft aan ook met de provincie Noord-Holland te gaan samenwerken.

Het geheel overziend bestaat er nog geen krachtig overkoepelend netwerk rond de weidevogelproblematiek waarbij alle relevante partijen zijn aangehaakt. Het netwerk rond Red de Rijke Weide is losjes gekoppeld aan andere netwerken en initiatieven voor natuurinclusieve landbouw. Er is binnen de verschillende netwerken wel een gedeeld probleembesef, maar onvoldoende overeenstemming over doelen en oplossingsstrategieën. De door de Vogelbescherming beoogde omslag stuit op gevestigde belangen van de zuivelsector, die wel stapjes wil zetten, maar ook sterk afhankelijk is van marktontwikkelingen.

4.3.3 Externe ontwikkelingen

Er zijn drie externe factoren die van invloed zijn op de verdere ontwikkeling en verbreding van het Red De Rijke Weide initiatief. Ten eerste zijn ontwikkelingen in de agrarische sector van belang. Centrale vraag daarbij is of de gangbare trends van schaalvergroting en intensivering in Nederland in de toekomst door zullen zetten, en zo ja, in welke mate. Of dit al dan niet gebeurt is onder andere afhankelijk van ontwikkelingen op de wereldmarkt voor zuivelproducten. Momenteel daalt de melkprijs, waardoor er een prikkel kan ontstaan voor kostenbesparing. Er zijn ook betrokkenen die stellen dat een dergelijke druk voor een melkveehouder juist ook een reden kan zijn om over te stappen naar natuurinclusieve landbouw en het bedienen van een nichemarkt, om op die manier aan de ratrace te ontsnappen. Voor met name de wat kleinere familiebedrijven zou dit een aantrekkelijk alternatief kunnen zijn.

Ten tweede heeft de maatschappelijke trend van verduurzaming een belangrijke invloed op de kans van slagen van Red De Rijke Weide. Uiteindelijk is het van groot belang of de Nederlandse consument – al dan niet gestimuleerd door de Nederlandse overheid – bereid is om extra te betalen voor zuivelproducten die op een weidevogelvriendelijke manier geproduceerd zijn. Het aantal Nederlanders dat hiertoe bereid lijkt groeit de afgelopen jaren sterk. Tussen betrokkenen bij Red De Rijke Weide is er discussie over de vraag of deze trend sterk genoeg zal zijn om het uiteindelijke doel – het omschakelen van voldoende melkveehouders naar natuurinclusieve landbouw – te realiseren. Er zijn partijen die daar sterk in geloven, anderen zijn sceptischer.

Ten derde zijn ontwikkelingen in het overheidsbeleid voor de agrarische sector van belang. Prominent daarbij is de verandering van het stelsel van agrarisch natuurbeheer. Subsidiëring kan een belangrijke component zijn in de nieuwe bedrijfsmodellen waar nu mee geëxperimenteerd wordt. Daarnaast zijn de uitwerking van de Programmatische Aanpak Stikstof, de aanpak van het overschot aan fosfaat en de vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van invloed. Deze ontwikkelingen kunnen het voor boeren aantrekkelijker maken om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw, maar kunnen anderzijds ook nieuwe barrières opwerpen.

---

5 Conclusies

5.1 Inleiding

Drie voorbeelden van groene zelforganisatie zijn in het voorgaande de revue gepasseerd. In dit laatste hoofdstuk zetten we belangrijkste bevindingen op een rij en vergelijken we de initiatieven met elkaar. Hieruit blijkt dat de initiatieven, hoewel alle drie gericht op het behalen van concrete natuurresultaten, heel verschillend zijn. Dit vergt van de overheid die deze initiatieven verder wil brengen passende sturingsvormen die zijn toegespitst zijn op de specifieke condities en dynamiek van de netwerken die rond deze initiatieven ontstaan. Antwoorden op deze sturingsvraag komen aan bod in het essay "De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein" (Van der Steen *et al.*, 2016). Hier beschrijven we achtereenvolgens de conclusies aangaande de ontstaansgeschiedenis en het proces van de initiatieven (5.2), de discoursen die ontstaan rond de initiatieven (5.3), het netwerk wat zich ontwikkelt (5.4) en de externe factoren die de verdere ontwikkeling van de initiatieven beïnvloeden (5.5) en formuleren we tenslotte de opmaat voor het genoemde essay (5.6).

5.2 Ontstaansgeschiedenis en proces

Tijdelijke Natuur heeft van de drie initiatieven de langste historie. Via een uitgekende strategie heeft het initiatief zich in ruim tien jaar ontwikkeld van een pril idee tot een juridisch houdbaar, in beleid verankerd en in de praktijk toegepast natuurvriendelijk alternatief voor het gangbare beheer van braakliggende bouwterreinen. De Levende Tuin start als klein initiatief in 2008 op relatief onontgonnen terrein, maar groeit met steun van sectororganisaties en overheid snel uit tot een brede beweging. Red de Rijke Weide (2011) is het meest recente initiatief en kent als voorlopige successen de brede publiekssteun voor een petitie voor meer bloemrijke weiden, de organisatie van twee Weidetoppen, de oprichting van een netwerk van Weidevogelboeren en de totstandkoming van het overkoepelende Weideberaad.

De oorsprong van de drie initiatieven loopt sterk uiteen. In het geval van de Levende Tuin wil een aantal enthousiaste hoveniers een relatief recente maatschappelijke trend, de verstening van tuinen, een halt toe roepen vanwege de negatieve effecten die deze trend in hun ogen heeft op de natuur. De Vogelbescherming vraagt met Red de Rijke Weide juist op nieuwe manieren aandacht voor een 'oud' probleem: de achteruitgang van weidevogels in het landelijk gebied als gevolg van de moderne intensieve melkveehouderij. De organisatie streeft naar 200.000 ha bloemrijke weide in 2020. InnovatieNetwerk ziet vooral kansen voor natuur op onverwachte plekken; hier is niet zozeer de zorg over achteruitgang van natuur en biodiversiteit de drijvende kracht, maar vooral de mogelijke toevoeging die Tijdelijke Natuur kan leveren aan de bestaande natuur, in de vorm van 40.000 ha aan extra natuurgebied.

De oorspronkelijke initiatiefnemers hebben ook een verschillende herkomst. Het initiatief voor de Levende Tuin ligt bij marktpartijen, Red de Rijke Weide wordt getrokken door een gevestigde natuurbeschermingsorganisatie en Tijdelijke Natuur is bedacht door een door de overheid opgericht en gefinancierd netwerk met een publieke doelstelling. Gemeenschappelijk kenmerk is dat alle initiatiefnemers al snel samenwerking zoeken met actoren uit andere domeinen.

5.3 Discours

Alle drie de initiatieven introduceren een nieuw verhaal over de relatie tussen natuur en samenleving maar ze richten zich daarbij op verschillende aspecten en doelgroepen. In het discours van De

---

Levende Tuin vormt de vergroening van particuliere tuinen in de bebouwde omgeving het wenkend perspectief. Aan groene tuinen worden naast voordelen voor de biodiversiteit ook gunstige effecten verbonden op het vlak van rust en gezondheid, verkoeling en opvang van water bij zware regenval. Voor het realiseren van dit perspectief is gedragsverandering van tuineigenaren nodig. Om mobiliserend te kunnen werken is het discours relatief open gelaten; er is geen strikte definitie van wat een levende tuin is waardoor iedereen het principe op eigen wijze kan toepassen.

Ook het discours van Tijdelijke Natuur richt zich op natuur op onverwachte plekken, in dit geval braakliggende bouwterreinen. De gedachte achter Tijdelijke Natuur – je mag beschermde natuur in bepaalde omstandigheden weghalen – staat op het eerste gezicht haaks op de traditionele natuurbeschermingsgedachte die luidt dat je beschermde natuur met rust moet laten of moet versterken. Het zich laten ontwikkelen en daarna weer weghalen van natuur op een bepaalde plek is volgens het nieuwe discours te verkiezen boven de situatie dat er op die plek helemaal geen natuur is. Per saldo heeft Tijdelijke Natuur een positief effect op de biodiversiteit.

Door de focus op natuur op onverwachte plekken lopen de discourses Tijdelijke Natuur en De Levende Tuin in feite vooruit op de omslag die zich in het natuurbeleidsdiscours van de overheid voltrekt. In dit beleidsdiscours speelde natuur buiten de beschermde natuurgebieden eigenlijk geen rol van betekenis en was er weinig aandacht voor de rol die burgers en bedrijven konden spelen bij natuurbeheer. Door de nieuwe focus in onder meer de Rijksnatuurvisie op natuur midden in de samenleving is hierin verandering gekomen. Natuur op onverwachte plekken zoals particuliere tuinen, bedrijventerreinen en braakliggende gronden wordt inmiddels gekoesterd.

Red de Rijke Weide richt zich op gebieden en een doelgroep (de melkveehouders) die al langer in beeld zijn in het formele beleidsdiscours. Waar de overheid tracht de achteruitgang van de weidevogels in het landelijk gebied te stoppen via subsidies voor agrarisch natuurbeheer, gaat de Vogelbescherming er echter van uit dat dit niet voldoende is voor het realiseren van een omslag. Het verdwijnen van weidevogels wordt in het discours expliciet gekoppeld aan de trend dat boeren hun weilanden anders inrichten en bewerken als gevolg van de doorgaande trend van intensivering en schaalvergroting. Landbouw en biodiversiteit kunnen volgens dit discours wel op een symbiotische manier samengaan. Daarvoor is het nodig dat boeren het inkomensverlies dat ze lijden doordat ze natuurinclusief gaan werken kunnen aanvullen door bijvoorbeeld een hogere melkprijs te realiseren.

Gemeenschappelijk kenmerk van de drie discourses is dat ze het traditionele beleidsperspectief op natuur en natuurbescherming aanvullen en nieuwe manieren en plekken aandragen waarop natuur en biodiversiteit gerealiseerd kunnen worden. Centraal element is verder dat ze daarvoor niet primair naar de overheid wijzen, maar juist naar de mogelijkheden die de samenleving, tuineigenaren, grondeigenaren, melkveehouders en zuivelbedrijven zelf hebben om natuurresultaten te boeken

5.4 Netwerk

Ook de dynamiek in het netwerk van de drie initiatieven verschilt. Het idee voor De Levende Tuin ontstaat binnen de geledingen van de branchevereniging VHG en het netwerk ontwikkelt zich vervolgens concentrisch. In eerste instantie zet VHG vooral in op het betrekken en voorlichten van de eigen achterban die werkt voor particuliere tuineigenaren. Als De Levende Tuin inhoudelijk op de kaart staat zoekt de VHG samenwerking met andere partijen, zoals NL Greenlabel en de Ministeries van EZ en I&M, uitmondend in een Green Deal. Met de toetreding van Tuinbranche Nederland en natuurbeschermingsorganisaties als de Vlinderstichting krijgt het netwerk trekken van een brede beweging, waarbij in principe iedereen die iets met het concept wil kan aansluiten.

Bij Tijdelijke Natuur is sprake van een meer gefaseerde netwerkstrategie. In iedere fase worden door InnovatieNetwerk partijen betrokken die voor die fase belangrijk zijn. InnovatieNetwerk treedt daarbij expliciet op als netwerkmanager. Zo ligt in de ideefase de nadruk op partijen die de benodigde juridische en ecologische kennis kunnen leveren, in de experimenteerfase op lokale partijen die het concept toe willen passen en in de opschalingsfase op partijen die bij de verdere opschaling kunnen helpen, zoals natuurorganisaties, EZ en grondeigenaren die het concept al toepassen. Waarin

---

Tijdelijke Natuur op dit punt afwijkt van de twee andere initiatieven is de gerichtheid op de overheid en de politiek. Vanaf het allereerste begin worden relaties gelegd en onderhouden met beleidsambtenaren van het Rijk en met de Tweede Kamer om de verandering in regelgeving die nodig is te realiseren. Grote afwezigheid in het netwerk zijn vooralsnog de provincies. Zij worden vanaf de in werking treding van de nieuwe Natuurbeschermingswet belast met het verlenen van ontheffingen en kunnen een belangrijke ambassadeursfunctie vervullen. Het is dan ook van belang voor de opschaling van Tijdelijke Natuur dat provincies alsnog aanhaken.

De Vogelbescherming richt zich bij de netwerkvorming voornamelijk op de zuivelsector. Zo werkt ze samen met ca. honderd weidevogelboeren. Daarnaast zijn kleinere coöperaties aangehaakt die de weidevogelmelk verwerken en zijn kennisinstituten betrokken. Friesland Campina maakt echter geen deel uit van het netwerk rond Red de Rijke Weide, ondanks pogingen van de Vogelbescherming daartoe. De door de Vogelbescherming gewenste omslag gaat Friesland Campina te ver en te snel. Wel is er een ander, breder netwerk rond de weidevogelproblematiek van onder meer Friesland Campina, de Vogelbescherming, het WNF en de Rabobank en bestaat er in Friesland een krachtig regionaal netwerk rond het burgerinitiatief Kening fan 'e Greide. Dit bredere netwerk is losjes gekoppeld; er is bij de betrokken partijen wel een gedeeld probleembesef maar geen overeenstemming over de precieze oplossingsrichting. Partijen werken in wisselende verbanden aan experimenten voor nieuwe bedrijfs- en verdienmodellen voor weidevogelboeren, de ontwikkeling van nichemarkten, publieksmanifestaties en kennisuitwisseling.

5.5 Externe ontwikkelingen

Naast de kracht van het gemobiliseerde discours en de dynamiek binnen de drie netwerken zelf beïnvloeden externe ontwikkelingen de verdere ontwikkeling van de drie initiatieven.

Voor De Levende Tuin is het streven naar comfort onder tuineigenaren een belangrijke bedreiging. Mensen zijn uit op gemak, plaatsen tegels en schuttingen en zien hun tuin als verlengstuk van de woonkamer waar ze willen zitten zonder overlast. Daar tegenover staan drie trends die de verdere ontwikkeling en verspreiding van De Levende Tuin op een positieve manier beïnvloeden. Zo is er een algemene trend van verduurzaming onder burgers en bedrijven. Verder vinden steeds meer mensen als tegenreactie op het hectische en jachtige karakter van de huidige maatschappij het belangrijk ergens de tijd voor te nemen. Aandacht besteden aan groen in de eigen achtertuin past hier goed in. Tenslotte kan klimaatverandering een positief effect hebben op de ontwikkeling van levende tuinen. Met groenere tuinen, waarin het water via de bodem weg kan trekken, kunnen steden de druk op hun rioolsystemen verlagen.

Voor Tijdelijke Natuur zijn op de eerste plaats de ontwikkelingen op de vastgoedmarkt van belang. Als er de komende jaren weer meer kantoren, woningen en industrieterreinen worden gerealiseerd zal het areaal aan braakliggende grond toenemen, waardoor er in theorie meer plekken zijn waar Tijdelijke Natuur een kans zou kunnen krijgen. Ten tweede zijn juridische ontwikkelingen van invloed. Het is de vraag wat de nieuwe Wet Natuurbescherming, de nieuwe Omgevingswet en de evaluatie van de Vogel- en Habitatrictlijn betekenen voor de huidige juridische garanties verbonden aan Tijdelijke Natuur. Tenslotte is ook voor Tijdelijke Natuur de maatschappelijke trend van verduurzaming van belang. Tijdelijke Natuur kan bijvoorbeeld een manier zijn waarop bedrijven hun duurzaamheidsbeleid invullen.

Voor Red de Rijke Weide is op de eerste plaats het doorzetten van de schaalvergroting en intensivering van de Nederlandse melkveehouderij van belang; trends die op hun beurt weer worden beïnvloed door ontwikkelingen op de wereldmarkt. Op de tweede plaats is ook voor dit initiatief de maatschappelijke trend van verduurzaming en de effecten daarvan op het consumentengedrag van grote invloed. Cruciaal is of de Nederlandse consument – al dan niet gestimuleerd door de Nederlandse overheid – bereid is om extra te betalen voor zuivelproducten die op een weidevogelvriendelijke manier geproduceerd zijn. Ten derde zijn ontwikkelingen in het overheidsbeleid voor de agrarische sector van belang, zoals het stelsel van agrarisch natuurbeheer, de uitwerking van de Programmatische Aanpak Stikstof, de aanpak van het overschot aan fosfaat en de vergroening van

---

het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid. Deze kunnen het voor boeren aantrekkelijker maken om over te schakelen naar natuurinclusieve landbouw, maar kunnen ook nieuwe barrières opwerpen.

5.6 Tot slot

Ondanks de verschillen in ontstaansgeschiedenis, discours en netwerkontwikkeling hebben de drie initiatieven ook veel gemeen. Ze zijn ontstaan vanuit maatschappelijke dynamiek. Alle drie laten ze een beweging zien van onderop. Na de ideefase ontstaan er netwerken van maatschappelijke organisaties, bedrijven en burgers die het idee verder uitwerken en in praktijk brengen. De maatschappelijke energie beweegt zich weliswaar in een door de overheid gewenste richting, maar vanuit de intrinsieke motivatie van het netwerk zelf. Ze doen het omdat ze het zelf nodig, belangrijk of leuk vinden (Van der Steen *et al.*, 2016).

Hiermee zijn belangrijke successen geboekt, zie de 2000 ha Tijdelijke Natuur, het Handboek Levende Tuin en de twee Weidetoppen. Toch wil dit niet zeggen dat er geen rol was voor de overheid. De ontstaansgeschiedenis toont dat de overheid op cruciale momenten net dat steuntje in de rug heeft gegeven door het geven van een subsidie, het ontwikkelen van een nieuwe beleidslijn of het sluiten van een Green Deal. Bij geen van de drie voorbeelden heeft de overheid echter de regie naar zich toegeroken of overgenomen.

De vraag is nu hoe de initiatieven zich verder kunnen ontwikkelen zodat de concepten groter worden en zich kunnen uitbreiden naar breder netwerken. Alle drie de initiatieven staan wat dit betreft voor grote uitdagingen. Voor het uitrollen van De Levende Tuin is een verandering in het keuzegedrag van burgers nodig, onder omstandigheden waarin dat alles behalve vanzelfsprekend is. Bij Tijdelijke Natuur gaat het om de keuze van nog veel meer grondeigenaren voor het anders omgaan met braakliggende bouwgrond, zodat de door de initiatiefnemers voorgestane schaa sprong van 2000 ha nu naar in potentie 40.000 ha in de toekomst gerealiseerd wordt. Voor Red de Rijke Weide is het tenslotte nodig dat melkveehouders op veel grotere schaal dan nu kiezen voor een natuurinclusieve bedrijfsvoering, terwijl hun productieomgeving daar vooralsnog geen aanleiding of beloning voor biedt. Dit zijn bewegingen die eerder tegen de stroom ingaan, dan dat ze meebewegen. Het is twijfelachtig dat de huidige netwerken deze omslag op eigen kracht kunnen bewerkstelligen. In het essay "De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein" (Van der Steen *et al.*, 2016) gaan we daarom in op de vraag welke bijdrage de overheid kan leveren aan de gewenste dynamiek, uitgaande van de specifieke kenmerken en uitdagingen van de in dit rapport beschreven netwerken. Bij de Levende Tuin liggen die bijdragen bijvoorbeeld op het vlak van het ondersteunen van het netwerk, het verlagen van de drempel voor burgers voor het aanleggen van groene tuinen en het creëren van een nieuwe 'normaal'. Bij Tijdelijke Natuur kan de overheid helpen een vliegwieleffect te bewerkstelligen door te investeren in de verbreding van het netwerk en van Tijdelijke Natuur de default te maken in plaats van de uitzondering (bijvoorbeeld door bij het verlenen van sloopvergunningen standaard een ontheffing voor tijdelijke natuur te verlenen). Voor het verder brengen van Red de Rijke Weide is waarschijnlijk meer nodig. De wissels voor omschakelen op natuurinclusieve landbouw staan dermate ongunstig dat de overheid zal moeten ingrijpen in de architectuur van het systeem als het hier iets aan wil veranderen. Denk hierbij aan veranderingen in het subsidiestelsel voor Agrarisch Natuurbeheer, vergroening van het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid of het integreren van biodiversiteitseisen in nieuwe wetgeving voor grondgebondenheid van de melkveehouderij (Van der Steen *et al.*, 2016).

Literatuur

- Bade, T., Van der Leest, K. en F. Tonneijck (2009). *Lang leve(n) de tuin; De levende tuin als bijdrage aan een gezonde leefomgeving en een rijke stadsnatuur*, Triple E productions, Arnhem.
- Boonstra, F.G. (2004). *Laveren tussen regio's en regels. Verankering van beleidsarrangementen rond plattelandsontwikkeling in Noordwest Friesland, de Graafschap en Zuidwest Salland*, Van Gorcum, Assen.
- Bos, A. (2015). *Groene schoolpleinen; Handleiding*, VHG Branchevereniging, Houten.
- Bureau Stroming (2014). *Kansen voor Tijdelijke Natuur in Zuid-Holland*, Nijmegen.
- CLM (2014). *Passen kruidenrijke weiden in de moderne melkveehouderij?*, presentatie Gijs Kuneman op de Weidetop van 11 juni 2014, Amsterdam.
- Dam, R. van, Salverda, I., During, R. en M. Duineveld (2014). *Burgers en hun landschap. Burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief*. Alterra, Wageningen.
- Dirkx, J., Bouwma, I., Gerritsen, A., Nieuwenhuizen, W., en M. Sanders (2012). *Achtergronddocument Balans van de Leefomgeving 2012*, Interne notitie 31, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur en Milieu, Wageningen, december 2012.
- Kamerbrief NLP.2010-2797
- Kuindersma, W., Boonstra, F.G., Arnouts, R., Folkert, R., Fontein, R.J., Van Hinsberg, A. en D. Kamphorst (2015). *Vernieuwing in het provinciaal natuurbeleid; Vooronderzoek voor de evaluatie van het Natuurpact*, WOt-technical report 35, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Wageningen UR, Wageningen.
- Langers, F. en M. Goossen (2014). *Beleving van weidevogelproblematiek in Nederland*, Alterra, onderdeel van Wageningen UR, Wageningen.
- Linnartz, L., Reker, J., Helmer, W. en W. Braakhekke (2006). *Tijdelijke natuur, permanente winst; een ecologische onderbouwing*, InnovatieNetwerk rapportnr. 06.2.134.
- Melchers, M. en G. Smit (2011). *Tijdelijke natuur scoort*, Milieu, November 2011.
- Ministerie van EZ, Ministerie van I&M, NL Greenlabel en VHG (2013). *Green Deal Levende Duurzame Buitenruimtes*, Den Haag.
- Productschap Tuinbouw (2011). *Tuinbeleving2011; Een segmentatie van de Nederlandse tuinbezitter*, Zoetermeer.
- Provincie Zuid-Holland (2015). *Brief van Gedeputeerde Weber over Tijdelijke Natuur*, 19 mei 2015, Den Haag.
- Reker, J., Helmer, W., Braakhekke, W. en L. Linnartz (2006). *Tijdelijke natuur, permanente winst*, InnovatieNetwerk rapportnr. 06.2.133.
- Reker, J. en W. Braakhekke (2007). *Tijdelijke natuur; concept voor een beleidslijn*, Bureau Stroming, in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

-
- Skal (2015). *Informatieblad biologische veehouderij*, September 2015.
- Staatscourant (2012). *Green Deal Tijdelijke Natuur*, nr. 16772, 16 augustus 2012.
- Steen, M. van der, Boonstra, F.G., Arnouts, R., Scherpenisse, J. en I. de Jong (2016). *De volgende stap. Verder met het sturen met maatschappelijke energie in het natuurdomein*. Essay NSOB.
- Steenhuis, P. (2011). *Op weg naar Tijdelijke Natuur; van denken en dromen naar durven en doen*, onderdeel van de serie "Grensverleggend innoveren: mobiliseren van mensen en ideeën", InnovatieNetwerkrapport nr. 11.2.279, Utrecht, november 2011.
- Tonneijck, F. en K. van der Leest (2011). *De levende tuin; Handleiding*, VHG Branchevereniging, Houten.
- Trouw (2014). *Tjolk, nieuwe melk in een oud merk*, artikel van 13-9-2014.
- Vogelbescherming (2013). *Jaarverslag 2013*, Zeist.
- Volkskrant (2006). *Hier woont de rugstreeppad, even*, artikel op van maart, 2006.
- Volkskrant (2013). *Vlinders wonen tijdelijk bij Philips*, artikel van 25 juli 2013.
- Volkskrant (2014). *Intratuin weert middelen die tot bijensterfte leiden*, Artikel van 13-11-2014.
- Woldendorp, H. en C. Backes (2006a). *Tijdelijke natuur - Advies over randvoorwaarden voor een succesvol proefproject*, InnovatieNetwerk rapportnr. 06.2.135.
- Woldendorp, H. en C. Backes (2006b). *Tijdelijke natuur – Advies over de juridische aspecten*, InnovatieNetwerk rapportnr. 06.2.136.

Websites:

- <http://degroenestad.nl/de-levende-tuin-wordt-een-beweging/>
- <http://statline.cbs.nl>
- <http://tijdelijkenatuur.nl>
- <http://www.innovatienetwerk.org/nl/bibliotheek/detail/1/1-1-5-N-38/>
- http://www.vogelbescherming.nl/index.cfm?act=site.page_3cols&mn_id=936
- <http://www.weidevogelboeren.nl>
- <http://www.weidevogelboerderijen.nl>
- <http://www.keningfanegreide.nl/dossier/economie/living-lab-voor-natuurinclusieve-landbouw>
- <http://www.keningfanegreide.nl/sticky/de-weidetop/>
- <http://www.innovatienetwerk.org/nl/concepten/view/38/TijdelijkeNatuur.html>
- <http://www.operatiesteenbreek.nl>
- <http://www.greendeals.nl/gd109-duurzaamheidslabel-voor-de-buitenruimte/>

<http://www.greendeals.nl/gd148-levende-duurzame-buitenruimtes/>

<http://www.radartv.nl/uitzending/archief/detail/aflevering/21-04-2014/pesticiden-op-tuinplanten/>

<http://www.hetkanwel.net/2014/04/24/greenpeace-start-actie-red-de-bijen/>

<http://www.reddebijen.nl>

Bijlage 1

Respondenten

De Levende Tuin

- Brenda Horstra (Adjunct-directeur Tuinbranche Nederland)
- Jelmer van der Meulen (Voorzitter Tuinbranche Nederland)
- Egbert Roozen (Directeur branchevereniging VHG)
- Peter Paul Kleinbussink (Algemeen directeur Intratuin)
- Titia Wolterbeek (Directeur Vlinderstichting)
- Patrick Coppelmans (Eigenaar Tuincentrum Coppelmans Nuenen)

Tijdelijke Natuur

- Nico Beun (Programmamanager InnovatieNetwerk)
- Hank Bartelink (Directeur de12Landschappen)
- Remco Barkhuis (Hoofd Infrastructuur en Geo-informatie Havenbedrijf Amsterdam)
- Jan Putters (Beheerder Groen Havenbedrijf Rotterdam)
- Albert Vliegthart (Ecoloog Vlinderstichting)
- Joop Kooijman (Senior beleidsmedewerker provincie Zuid-Holland)
- Jan van Spaandonk (Voormalig beleidsmedewerker Ministerie van EZ)

Red De Rijke Weide

- Floris van Kuijk (Teamhoofd Landelijk Gebied Vogelbescherming Nederland)
- Joost Hartogs (Campagnecoördinator Vogelbescherming Nederland)
- Jan-Willem Straatsma (Manager Duurzame Melkveehouderij)
- Bas Rüter (Directeur Duurzaamheid Rabobank Nederland)
- Klaas Sietse Spoelstra (Oprichter Kening fan 'e Greide)
- Klaas Oevering (Melkveehouder en Weidevogelboer)
- Henk Pelleboer (Melkveehouder en Weidevogelboer)

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 0317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2677
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Alterra Wageningen UR
Postbus 47
6700 AA Wageningen
T 317 48 07 00
www.wageningenUR.nl/alterra

Alterra-rapport 2677
ISSN 1566-7197

Alterra Wageningen UR is hét kennisinstituut voor de groene leefomgeving en bundelt een grote hoeveelheid expertise op het gebied van de groene ruimte en het duurzaam maatschappelijk gebruik ervan: kennis van water, natuur, bos, milieu, bodem, landschap, klimaat, landgebruik, recreatie etc.

De missie van Wageningen UR (University & Research centre) is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen UR bundelen 9 gespecialiseerde onderzoeksinstituten van stichting DLO en Wageningen University hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 6.000 medewerkers en 9.000 studenten behoort Wageningen UR wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

